

Комунальний заклад
Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти

**СОЦІАЛЬНА І ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНА ОСВІТНЯ ГАЛУЗЬ:
5-6 КЛАСИ (АДАПТАЦІЙНИЙ ЦИКЛ)
НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ**

Методичний посібник
для вчителів закладів загальної середньої освіти

Суми-2022

*Рекомендовано до друку та практичного використання
вченою радою комунального закладу
Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти
(протокол № 11 від 02.12.2022 р.)*

Рецензенти:

В.М. Успенська доцент кафедри теорії і методики змісту освіти комунального закладу Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, кандидат педагогічних наук, доцент;

В.М. Торяник доцент кафедри загальної біології та екології Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка, кандидат біологічних наук, доцент

Редактор:

І.В. Удовиченко проректор з науково-педагогічної та методичної роботи комунального закладу Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, доктор педагогічних наук, професор.

Укладач:

М.В. Кісільова методист соціальної і здоров'язбережувальної освітньої галузі навчально-методичного відділу координації освітньої діяльності та професійного розвитку комунального закладу Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти.

Соціальна і здоров'язбережувальна освітня галузь: 5-6 класи (адаптаційний цикл) нової української школи : методичний посібник для вчителів закладів загальної середньої освіти, / уклад. М.В. Кісільова; за ред. І.В. Удовиченко. Суми : НВВ КЗ СОІППО, 2022. 82 с.

У методичному посібнику значну увагу приділено особливостям навчання учнів 5-6 класів у новій українській школі за освітньою галуззю «Соціальна і здоров'язбережувальна».

У пропонованому методичному посібнику розглянуто базовий компонент соціальної і здоров'язбережувальної освітньої галузі. Запропоновано до ознайомлення модельні навчальні програми з навчально-методичною підтримкою, яка представлена у вигляді QR-кодів; наведено приклади інтерактивних методів навчання та критичного мислення, які вчитель може використовувати під час організації освітньої діяльності в закладах освіти; розглянуто здоров'язбережувальні технології та оцінювання результатів навчання учнів.

Методичний посібник стане у нагоді вчителям, які навчатимуть курсам, що реалізують освітню галузь «Соціальна і здоров'язбережувальна».

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
РОЗДІЛ I. Соціальна і здоров'язбережувальна освітня галузь: теоретичний і методичний аспекти	5
1.1. Соціальна і здоров'язбережувальна освітня галузь у новій українській школі.....	5
1.2. Курси, що реалізують освітню галузь «Соціальна і здоров'язбережувальна».....	17
РОЗДІЛ II. Ядра знань нової української школи	22
2.1. Модельні навчальні програми освітньої галузі «Соціальна і здоров'язбережувальна» та їх навчально-методичне забезпечення...	24
2.2. Навчальні програми та календарно-тематичне планування.....	32
РОЗДІЛ III. Здоров'язбережувальні освітні технології та засоби їх реалізації у закладах загальної середньої освіти	34
3.1. Здоров'язбережувальні форми роботи як складова освітнього процесу сучасного закладу освіти	35
3.2. Збереження здоров'я учнів у процесі інформатизації освіти.....	39
РОЗДІЛ IV. Дидактичні складові процесу інтерактивного навчання змісту освітньої галузі «Соціальна і здоров'язбережувальна»	43
4.1. Використання інтерактивних методів, прийомів і форм навчання курсам соціальної і здоров'язбережувальної освітньої галузі.....	43
4.2. Тренінг – сучасна інтерактивна форма навчання змісту галузі...	49
РОЗДІЛ V. Використання інноваційних технологій на уроках освітньої галузі «Соціальна і здоров'язбережувальна»	55
5.1. Технологія розвитку критичного мислення в учнів у новій українській школі.....	55
5.2. Таксономія Б. Блума на уроках соціальної і здоров'язбережувальної освітньої галузі.....	58
РОЗДІЛ VI. Оцінювання результатів навчання учнів 5-6 класів у новій українській школі	63
ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	76
ДОДАТКИ	78

ПЕРЕДМОВА

Знання про будову та функціонування власного організму потрібні кожній людині незалежно від її посади, освіти чи віку. Кожна людина має навчитися жити так, щоб не заподіяти шкоди ані своєму здоров'ю, ані здоров'ю оточуючих, і завжди пам'ятати, що людина – найвищий продукт природи, але для того, щоб отримати насолоду від скарбів природи, вона має бути здоровою, сильною та розумною.

І. Павлов

На сучасному етапі розвитку суспільства завданням педагогів є формування в учнів «ядра» знань, на яке будуть накладатись уміння цими знаннями користуватися, а також цінності та навички, що знадобляться випускникам української школи у професійному та особистому житті.

Починаючи з 2022 року в заладах освіти України учні п'ятих класів розпочали навчання за новим Державним стандартом базової загальної освіти, що забезпечує реалізацію Концепції «Нова українська школа». У Концепції нової української школи наголошено на суб'єктності учіння, необхідності оволодіння учнями способами навчальної діяльності, досвіді взаємодії з іншими людьми.

Сучасний світ ставить перед людиною нові виклики й завдання. Лише точне знання сутності здоров'я і факторів, що формують його, може стати для людини порадином на шляху до розвитку всіх потенційних можливостей організму жити без хвороб, до активного творчого довголіття.

Для сучасної освіти однією з найактуальніших і гострих проблем постає збереження й зміцнення здоров'я учнів, учителів та формування в них позитивної мотивації на здоровий спосіб життя.

Відповідно до Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа», із 2022 року розпочалося навчання учнів у базовій школі за Державним стандартом базової середньої освіти, що був затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 30.09.2020 № 898 «Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти» [9].

У Державному стандарті базової середньої освіти визначено компетентнісний потенціал соціальної і здоров'язбережувальної освітньої галузі. Метою якої є розвиток особистості учня, який здатний до самоусвідомлення, гармонійної соціальної і міжособистісної взаємодії, спрямованої на збереження власного здоров'я та здоров'я інших осіб, дбає про безпеку, виявляє підприємливість та професійну зорієнтованість для забезпечення власного і суспільного добробуту [9].

РОЗДІЛ І. СОЦІАЛЬНА І ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНА ОСВІТНЯ ГАЛУЗЬ: ТЕОРЕТИЧНИЙ І МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТИ

1.1. Соціальна і здоров'язбережувальна освітня галузь у новій українській школі

Провідною ідеєю нової української школи, на основі якої відбувається реформування всіх рівнів загальної середньої освіти, є надання учням широкого спектру можливостей самореалізації та розвитку, які допоможуть підростаючому поколінню успішно діяти в умовах динамічних соціокультурних змін і досягати життєвого успіху [19].

Новий Державний стандарт базової середньої освіти, який було затверджено 30 вересня 2020 року є доповненням Концепції «Нова українська школа» у закладах базової середньої освіти. У документі визначено мету та принципи освітнього процесу в закладах освіти; подано загальну характеристику змісту навчання; роз'яснено вимоги до обов'язкових результатів навчання та орієнтири їх оцінювання.

У Державному стандарті базової середньої освіти немає поділу на предмети, натомість є освітні галузі – це означає, що розробники освітніх та навчальних програм зможуть як втілювати певну навчальну галузь у змісті окремого предмету, так і комбінувати їх для інтеграції [9]. Документ містить опис компетентнісного потенціалу та вимоги до обов'язкового навчання учнів у 9-ти галузях освіти (рис. 1).

Рисунок 1 – Освітні галузі за Державним стандартом базової середньої освіти

Метою соціальної і здоров'язбережувальної освітньої галузі є розвиток особистості учня, який здатний до самоусвідомлення, гармонійної соціальної і міжособистісної взаємодії, спрямованої на збереження власного здоров'я та здоров'я інших осіб, дбає про безпеку, виявляє підприємливість та професійну зорієнтованість для забезпечення власного й суспільного добробуту [9].

Для досягнення цієї мети рекомендуємо вчителям звернути увагу на компетентнісний потенціал освітньої галузі «Соціальна і здоров'язбережувальна», що зазначений в додатку 15 Державного стандарту

базової середньої освіти, де структуровано уміння й ставлення з соціальної і здоров'язбережувальної освітньої галузі, за якими формується кожна з одинадцяти ключових компетентностей (рис. 2).

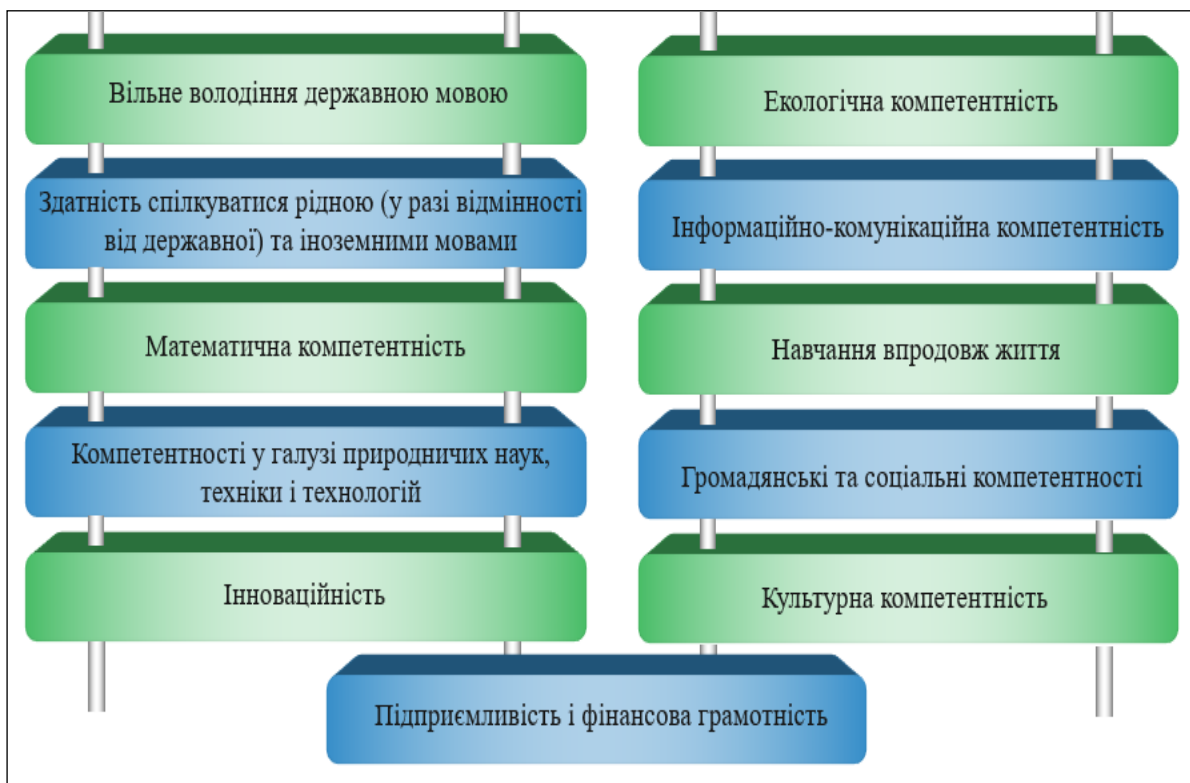

Рисунок 2 – Ключові компетентності учнів, визначені Державним стандартом базової середньої освіти

Освітня галузь «Соціальна і здоров'язбережувальна» спрямована також на формування ключових компетентностей, визначених Європейським Союзом (рис. 3).

Рисунок 3 – Ключові компетентності освітньої галузі «Соціальна і здоров'язбережувальна» за переліком Європейського Союзу

До складових, що спрямовані на розвиток особистої, соціальної та навчальної компетентностей, відносять: здатність справлятися з невизначеністю та складністю; учитися вчитися; підтримувати фізичне та емоційне благополуччя; співпереживати та конструктивно вирішувати

конфлікти. До підприємницької компетентності – уміння планувати; навички творчості; критичне мислення; вирішення проблем; ініціативність; наполегливість та вміння співпрацювати [23].

Зазначаємо на тому, що організація освітнього процесу протягом усього навчального періоду має супроводжуватися формуванням наскрізних умінь. Перелік наскрізних умінь, що закладені в Державному стандарті базової середньої освіти, базуються на «Рекомендаціях Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу щодо формування ключових компетентностей освіти впродовж життя» (рис. 4).

Рисунок 4 – Наскрізні вміння учнів, визначені Державним стандартом базової середньої освіти

Важливим є розуміння вимог до обов'язкових результатів навчання учнів у соціальній і здоров'язбережувальній освітній галузі (додаток 16 Державного стандарту базової середньої освіти), що відображаються через низку загальних і конкретних результатів, орієнтирів для оцінювання. У цьому додатку визначено чотири групи обов'язкових результатів навчання, що обумовлюють пріоритетні напрями формування предметної компетентності (рис. 5). Звертаємо увагу, що загальні результати, які відносять до кожної із груп, спільні для всіх рівнів навчання і представлені описом складників ключових і предметної компетентностей, якими має володіти випускник базової середньої освіти. Конкретні результати навчання визначають навчальний поступ учня за освітніми циклами. На основі орієнтирів для оцінювання визначаються навчальні досягнення учнів на завершення відповідного циклу.

Рисунок 5 – Вимоги до обов'язкових результатів навчання учнів у соціальній і здоров'язбережувальній освітній галузі

Упровадження Державного стандарту базової середньої освіти спрямоване на зміни в організації освітнього процесу, які мають забезпечити можливості здобуття учнями ключових компетентностей, формування наскрізних умінь та сприяти вихованню ціннісних орієнтирів (рис. 6) відповідно до Концепції «Нова українська школа».

Рисунок 6 – Ціннісні орієнтири сучасної української школи

Зазначаємо, що навчання за освітньою галуззю «Соціальна і здоров'язбережувальна» спрямовано на сприйняття учнями загальнолюдських цінностей, які найбільше впливають на психічне (ментальне) і соціальне здоров'я людини та якість її життя. До загальнолюдських цінностей відносять: самоповага, миролюбність, толерантність, дружба, любов, життєвий оптимізм, чуйність, довіра, самоконтроль, спілкування, гідність тощо. Наводимо узагальнені навчальні теми освітньої галузі «Соціальна і здоров'язбережувальна» для учнів 5-6 класів, що представлено в табл. 1 [5].

Таблиця 1 – Узагальнені навчальні теми освітньої галузі «Соціальна і здоров'язбережувальна» для учнів 5-6 класів

Базові поняття		Теми освітньої галузі
Здоров'я	Фізичне	– Особиста гігієна; – рухова активність; – раціональне харчування; – режим праці та відпочинку; – профілактика інфекційних захворювань.
	Психологічне	– Емоційне здоров'я (самоповага, самоконтроль, керування стресами, мовація успіху, гартування волі); – когнітивне здоров'я (аналіз проблем, ухвалення зважених рішень, критичне та творче мислення).
	Соціальне	– Позитивні стосунки; – ефективне спілкування; – соціальна взаємодія (культура взаємин, робота в команді, співчуття, мирне розв'язання конфліктів).
	Духовне	– Загальнолюдські цінності, пізнавальні, естетичні, етичні потреби розвитку.
Безпека та безпека життєдіяльності		– Безпека в школі; – безпека в побуті; – дорожня безпека; – пожежна безпека; – соціальна безпека; – безпека в природі; – екологічна безпека; – безпека в екстремальних і надзвичайних ситуаціях; – надання першої домедичної допомоги
Добробут		– Підприємливість; – фінансова грамотність; – уміння вчитися; – культура споживання; – добродійність.

Акцентуємо увагу вчителів: інтегровані курси, що реалізують освітню галузь «Соціальна і здоров'язбережувальна» мають бути спрямовані на формування в учнівства ключових, предметних компетентностей і розвиток

наскрізних умінь, сприятливих для здоров'я, безпеки, добробуту, успішної соціалізації та самореалізації особистості.

Для кожної освітньої галузі у Державному стандарті базової середньої освіти описано мету й групи загальних результатів, які уточнюються через обов'язкові результати для кожного з циклів. Пропонуємо вчителям ознайомитися із загальними результатами навчання за освітньою галуззю «Соціальна і здоров'язбережувальна», що визначені Державним стандартом базової середньої освіти для учнів 5-6 класів (табл. 2).

Таблиця 2 – Загальні результати навчання учнів за освітньою галуззю, що визначені Державним стандартом базової середньої освіти для 5-6 класів

Групи результатів навчання учнів за Державним стандартом базової середньої освіти	Конкретні результати учнів у 5-6 класах
1. Турбота про особисте здоров'я та безпеку, реагування на чинники і діяльність, яка становить загрозу для життя, здоров'я, добробуту власного і навколишнього	Діє відповідально [СЗО 1.1]; відстоює власні та чужі інтереси [СЗО 1.2]; надає допомогу [СЗО 1.3].
2. Визначення альтернатив, прогнозування наслідків, ухвалення рішень з користю для власної безпеки та безпеки інших осіб, здоров'я та добробуту	Розпізнає небезпечні ситуації [СЗО 2.1]; прогнозує наслідки [СЗО 2.2]; ухвалює рішення [СЗО 2.3]; поводитьься безпечно [СЗО 2.4].
3. Аргументований вибір здорового способу життя, аналіз і оцінка наслідків і ризиків	Обмірковує альтернативи власних дій і рішень [СЗО 3.1]; приймає зміни власного організму [СЗО 3.2]; аналізує вплив поведінки на здоров'я [СЗО 3.3]; здійснює вибір, що приносить користь і задоволення (радість) [СЗО 3.4].
4. Підприємливість та етична поведінка для поліпшення здоров'я, безпеки й добробуту	Учиться вчитися [СЗО 4.1]; знаходить і перевіряє інформацію [СЗО 4.2]; діє ефективно та самостійно [СЗО 4.3]; спілкується конструктивно [СЗО 4.4]; виявляє культуру споживання [СЗО 4.5]; планує майбутнє [СЗО 4.6]; співпрацює для досягнення результату діяльності [СЗО 4.7]; поводитьься етично [СЗО 4.8]; планує, запроваджує і оцінює фінансові рішення [СЗО 4.9]; підтримує добродійність [СЗО 4.10].

Зазначаємо, що в основу освітньої галузі «Соціальна і здоров'язбережувальна» покладено:

- холістичну модель здоров'я;
- сучасну концепцію проблем безпеки;
- розуміння добробуту як якості життя.

За холістичного підходу, здоров'я розглядається не лише як відсутність хронічних хвороб, а набагато ширше, – як стан загального добробуту та благополуччя. Здоров'я – це життєва енергія, натхнення і задоволення від насиченого подіями життя. Це – здатність ставити цілі й досягати їх, максимально реалізовувати свій потенціал. Це – свобода від болю, руйнівних пристрастей, егоїзму та духовного занепаду [5].

У преамбулі до Статуту Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) указано, що здоров'я – це не тільки відсутність хвороб або фізичних дефектів, а стан повного фізичного, психічного та соціального благополуччя.

Наводимо складові здоров'я, які є важливими для загального благополуччя людини (рис. 7).

Рисунок 7 – Складові здоров'я людини

Під *фізичним благополуччям* людини розуміється фізичний добробут, енергія, бадьорість, здатність витримувати фізичні навантаження. Базові показники фізичного здоров'я – робота серця, стан імунної системи і здатність організму засвоювати кисень. Ознаки фізичного здоров'я: чиста гладка шкіра, здорові зуби, блискуче міцне волосся, гнучкі суглоби, пружні м'язи, здорове серце, відчуття бадьорості впродовж дня, висока працездатність [5].

Ознаками фізичного нездоров'я можуть бути:

- порушення сну;
- втрата апетиту;
- нездатність витримувати фізичні навантаження;
- порушення травлення;
- зіпсовані зуби;
- нездорова шкіра;
- підвищена стомлюваність;
- загальна слабкість.

Міністерство охорони здоров'я зазначає, що не існує «здоров'явимірювача», за допомогою якого можна було б точно виміряти рівень власного здоров'я. Тому, кожна людина оцінює його суб'єктивно (за власними критеріями).

Психологічне благополуччя включає: емоційне, інтелектуальне та духовне благополуччя [5]. *Інтелектуальне благополуччя* – уміння вчитися й отримувати задоволення від навчання, здатність аналізувати проблеми й ухвалювати виважені рішення. *Емоційне благополуччя* – здатність розуміти почуття не лише власні, а й інших людей, уміння долати невдачі, керувати стресами. *Духовне благополуччя* – усвідомлення свого призначення та сенсу життя, сприймання загальнолюдських цінностей, залучення до культурної спадщини людства.

Ознаками *соціального благополуччя* є задоволення соціальним статусом та якістю взаємин з оточенням, здатність ефективно спілкуватися та взаємодіяти з людьми [5].

Психологічне благополуччя залежить від того, що людина думає про себе, як долає стреси, засвоює інформацію й ухвалює рішення. Наголошуємо, що найважливішим критерієм психологічного благополуччя є відчуття психологічної рівноваги, яку пов'язують із гармонійною організацією психіки та її можливістю адаптуватися до стресів.

Психологічно врівноважені люди усвідомлюють свої почуття та вміють висловити їх у найкращий спосіб. Вони здатні ухвалити мудре рішення, керуючись моральними цінностями й відповідальністю.

Людина – істота соціальна, тому вона не може гармонійно існувати без взаємодії з іншими людьми та суспільством. Важливим критерієм соціального благополуччя є показник соціальної адаптованості людини, який пов'язують з її здатністю ефективно спілкуватися та налагоджувати здорові міжособистісні взаємини, адаптуватися до соціальних норм і правил, що існують у суспільстві, взаємодіяти з державними інституціями.

Наголошуємо, усі три аспекти здоров'я (фізичне, психологічне та соціальне) тісно взаємопов'язані між собою. Тому, особливо важливо зберігати їх рівновагу та дбати про них.

Для урізноманітнення та зацікавленості вивчення учнями теми «Здоров'я», рекомендуємо використовувати в роботі навчальні мультфільми. Пропонуємо ознайомитися з добіркою мультфільмів для дітей про здоров'я, перейшовши за покликанням URL: <http://surl.li/chzwx>.

Безпека – це відсутність загроз життєво важливим інтересам людини: її життю, здоров'ю і добробуту [5].

Потреба в безпеці – це одна з базових, фундаментальних потреб людини, в ієрархії потреб людини за А. Маслоу (рис. 8).

Фізіологічні потреби та потреби у безпеці, згідно з теорією А. Маслоу для людини є первинними, природженими. Це означає, що доки людина не почувається безпечно, вона не може належно дбати про потреби вищого порядку – соціальні та духовні. Задоволення людини потреби в повазі та

визнанні підвищує рівень соціальної безпеки. Адже, у такому разі, особисті інтереси людини збігаються з інтересами соціального оточення й підтримуються ним [5].

Рисунок 8 – Ієрархічна класифікація потреб людини за А. Маслоу

Найвищою потребою людини визначають духовний розвиток (потреба у самоактуалізації), що спонукає її дбати не лише про безпеку свою та близьких, а й про безпеку прийдешніх поколінь і всього живого на Землі. Абсолютна безпека, як і абсолютне здоров'я, є категорією теоретичною, адже ніхто цілковито не захищений від випадкових небезпек.

Рівень особистої безпеки залежить, насамперед, від самої людини: як вона вміє передбачати небезпеки й уникати їх, раціонально діяти у небезпечній ситуації, від її характеру й особистих якостей. Загалом, поведінка людини дає їй змогу лише реалізовувати (чи не реалізовувати) суспільний рівень безпеки.

Із давніх-давен люди вивчають небезпечні ситуації, щоб уникати їх і запобігати їм. Однак, коли це неможливо, намагаються діяти так, щоби урятуватися. Існують загальні принципи безпечної життєдіяльності людини, які можна звести до формули «Передбачати – запобігати – діяти» [5].

Передбачати – означає:

- уміти розпізнавати небезпечні ситуації;
- передбачати наслідки своїх дій;
- оцінювати ризик.

Запобігати – означає:

- діяти так, щоб не потрапляти у небезпеки;
- самому не створювати небезпеки (наприклад, на дорозі й у транспорті);
- уживати запобіжних заходів (наприклад, установлювати охоронну сигналізацію, проводити пожежні тренування).

Діяти – означає:

- не розгубитися, тобто бути фізично і психологічно готовим діяти в небезпечній ситуації;
- знати, що і як треба робити у таких випадках;
- уміти зв'язуватись і взаємодіяти з рятувальними службами, правильно використовувати рятувальне спорядження;
- не втрачати надії й боротися, зробити все можливе, щоби урятуватися самому та допомогти іншим.

Зазначаємо, що в інтегрованих курсах, що реалізують освітню галузь «Соціальна і здоров'язбережувальна» розглядаються також теми, що стосуються питань безпечної поведінки в навколишньому середовищі (рис. 9).

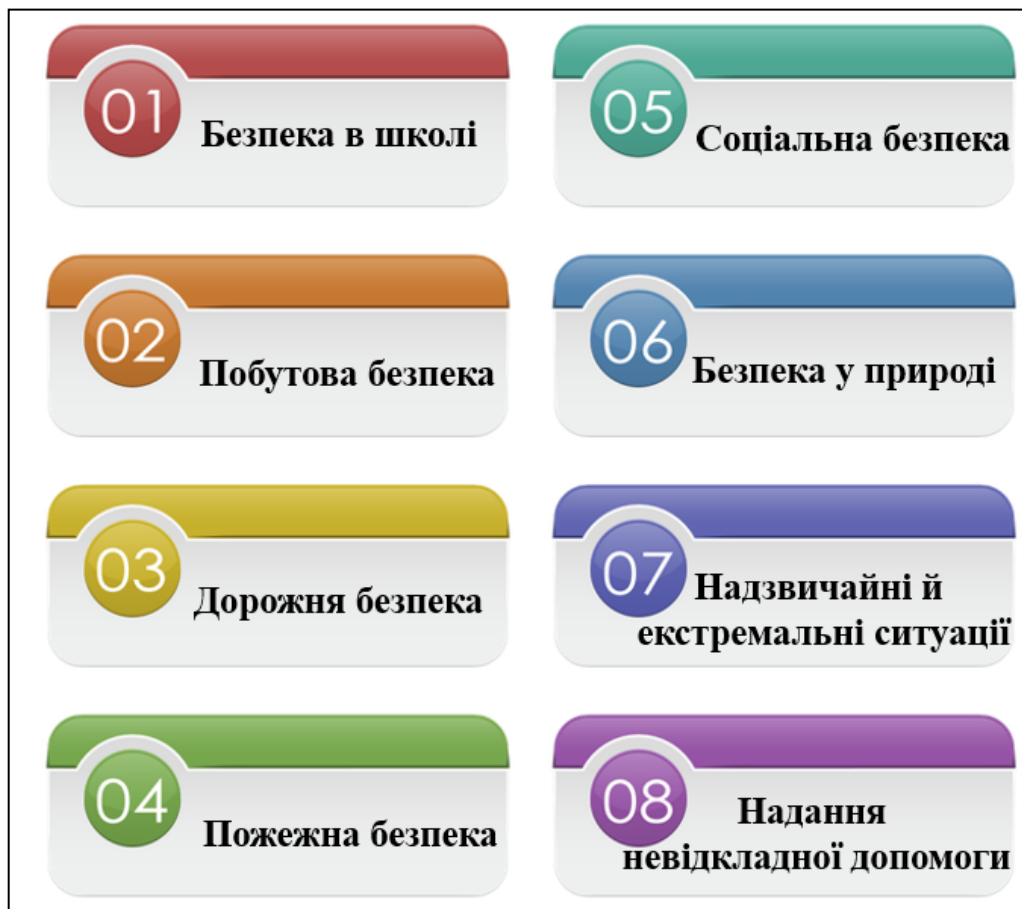

Рисунок 9 – Темі безпечної поведінки в навколишньому середовищі, що вивчаються учнями під час інтегрованих курсів «Здоров'я, безпека та добробут»

Акцентуємо увагу, безпека людини залежить не лише від її поведінки, а й від кількості та сили загроз, що існують у суспільстві (національна безпека) та від безпеки всього людства та біосфери загалом (глобальна безпека). Ці чинники визначають сучасну концепцію проблем безпеки.

Рекомендуємо вчителям ознайомитися та використовувати в роботі добірку відеозаписів, де у доступній для учнів формі розповідається про основні правила власної безпеки (URL: <http://surl.li/babht>).

Не менш важливою складовою здоров'язбереження є добробут людини, який визначають як рівень задоволення її базових потреб, тобто якість її життя [5]. Для забезпечення добробуту потрібно, зокрема, уміти здобувати засоби для існування. Це вимагає від людини підприємливості, фінансової

грамотності, уміння вчитися, дотримуватися культури споживання та принципів доброчесності тощо.

Для реалізації освітньої галузі «Соціальна і здоров'язбережувальна» з переліку назв навчальних предметів та інтегрованих курсів, визначених Типовою освітньою програмою, різними авторськими колективами створено 10 модельних навчальних програм, яким надано гриф «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» (наказ Міністерства освіти і науки України від 12.07.2021 № 795 «Про надання грифа «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» модельним навчальним програмам для закладів загальної середньої освіти», у редакції наказу Міністерства освіти і науки України від 13.12.2021 № 1358) – URL: <http://surl.li/dbqpy>.

Звертаємо увагу: головною ознакою навчання учнів за освітньою галуззю є зосередження уваги вчителів на розвитку особистого потенціалу учнівства, позитиві та формуванні відповідального ставлення до здоров'я. Це забезпечується дотриманням таких умов [5]:

- партнерство між учнями та вчителем, який є фасилітатором освітнього процесу;
- інклюзивність – усі учні класу залучені до навчальної діяльності;
- активне навчання (індивідуальні стилі сприйняття й стратегії навчання учнів: робота в групах, мозковий штурм, проекти, тематичні дослідження, рольові ігри тощо);
- навчання на ситуаціях, наближених до реального життя (важливих для безпеки, здоров'я, соціалізації та самореалізації учнів).

Пріоритетними методами навчання для учнів є дослідницькі, творчі, проблемно-пошукові. Увага вчителя має бути зосереджена на проведенні занять з використанням форм, методів, прийомів навчання, що ґрунтуються на активній участі всіх учнів: роботі в групах, обговоренні, мозкових штурмах, розробці концептуальних карт, рольових іграх, дискусіях, творчих проектах, інтерв'ю, аналізі життєвих ситуацій, екскурсіях, моделюванні розв'язання проблеми тощо [5]. Детальніше ознайомитися вчителю з методами навчання можна, перейшовши за покликанням: URL: <http://surl.li/auetk>.

Упровадження соціальної та здоров'язбережувальної освітньої галузі здійснюється відповідно до чинних нормативних документів. Основними документами, що забезпечують досягнення учнями визначених Державним стандартом загальної середньої освіти результатів навчання, є освітня програма закладу загальної середньої освіти та модельні навчальні програми. Звертаємо увагу педагогів на необхідність у своїй діяльності враховувати також такі нормативні документи:

- Національна стратегія розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі (схвалено Указом Президента України від 25.05.2020 № 195/2020). Завдання: «... формування в учасників освітнього процесу гігієнічних навиків та засад здорового способу життя, зокрема звичок здорового харчування, фізичної активності, безпечної комунікації» (URL: <http://surl.li/wufp>);

– Національний план заходів щодо неінфекційних захворювань для досягнення глобальних цілей сталого розвитку (затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 26.07.2018 № 530-р). Завдання: «... формування освітніх матеріалів з питань пропагування здорового способу життя та профілактики неінфекційних захворювань у навчальних програмах» (URL: <http://surl.li/ddtty>).

Зазначаємо, що для ефективного навчання учнів за галуззю, учителю доцільно використовувати навчально-методичне забезпечення, зокрема [5]:

- модельну програму;
- орієнтовну навчальну програму до модельної програми;
- підручники та посібники для учнів;
- методичні посібники для вчителя;
- зошити-практикуми для учнів;
- онлайн-курси для фахової підготовки вчителів за освітньою галуззю «Соціальна і здоров'язбережувальна».

З прикладом повного навчально-методичного забезпечення для навчання учнів можна ознайомитись за покликаннями: URL: <http://surl.li/cifsv> та URL: <http://surl.li/cifsx>.

Перед початком навчання учнів за освітньою галуззю «Соціальна і здоров'язбережувальна», учителю необхідно особливу увагу звернути на самостійне опрацювання питань [5]:

- теоретичні основи компетентнісного навчання;
- зміст і очікувані результати освітньої галузі «Соціальна і здоров'язбережувальна»;
- психологічні особливості учнів 5-х класів;
- методи оцінювання початкових досягнень учнів;
- умови та критерії успішного впровадження превентивних програм у закладах освіти.

Учителю необхідно:

- чітко формулювати цілі уроку та його складників;
- урахувати потреби й очікування учнів;
- забезпечувати демократичну дисципліну на уроках;
- використовувати наочність;
- організовувати активне обговорення вправ та зворотний зв'язок;
- забезпечувати відпрацювання практичних умінь та навиків.

З огляду на ефективність методики навчання, особливо значущим є дотримання наступності між початковою школою та базовою. Учителю, який працюватиме в 5 класах нової української школи, слід заздалегідь з'ясувати, за якою модельною навчальною програмою інтегрованого курсу «Я досліджую світ» навчалися учні попередньо. Перші уроки в 5 класі належить спрямувати не стільки на з'ясування рівня знань, скільки на удосконалення вмінь і навиків кооперативного навчання, співпраці, читання з розумінням, формулювання своїх думок усно і письмово, володіння «мовою» предмета/курсу [15]. У межах шкільного колективу, учителям, які розпочали працювати у 5 класах нової

української школи, варто розподілити завдання для полегшення перевірки рівнів сформованості компетентностей, відповідно до вимог Державного стандарту початкової освіти. У цьому випадку важливу роль відіграє аналіз результатів навчальних досягнень, набутих учнівством у початковій школі [23]. Учителі, які навчають курсам соціальної і здоров'язбережувальної освітньої галузі базової школи мають тісно співпрацювати зі своїми колегами з початкової школи щодо гармонійного переходу дітей до нових вимог освітнього процесу, особливо після перерваного навчання в другому півріччі 2021-2022 навчального року у зв'язку з карантинними вимогами та переходом на дистанційну форму навчання, а також уведенням на території країни воєнного стану.

Адаптаційний цикл навчання визначає певні вимоги до організації освітнього процесу. Віковому періоду 10-11 років властивий перехід від молодшого шкільного віку до підліткового. У цей період розширюється саме поняття «навчання» – діти свідомо вчать вчитися. Саме тому один із видів діяльності вчителя – спрямування учнів на оволодіння способами здобування знань, усвідомлення сенсу навчання як процесу саморозвитку. Адаптаційний цикл 5-6 класів є вирішальним у тому, навчатиметься дитина чи відмовиться від зусиль у цьому напрямі й самореалізовуватиметься в інший спосіб [18].

Учителям, які навчають інтегрованим курсам, що реалізують освітню галузь «Соціальна і здоров'язбережувальна», доцільно пройти безкоштовні онлайн-курси, які розроблені ГО Дитячий фонд «Здоров'я через освіту» у партнерстві з Міністерством освіти і науки України:

- Основи здоров'язбережувальної компетентності: <http://surl.li/ckehi>;
- Вчимося жити разом: <http://surl.li/ciftd>.

1.2. Курси, що реалізують освітню галузь «Соціальна і здоров'язбережувальна»

Типовим навчальним планом (додаток 3 до Типової освітньої програми для 5-9 класів закладів загальної середньої освіти, затвердженої наказом Міністерства освіти і науки України від 19.02.2021 № 235), для реалізації освітньої галузі «Соціальна і здоров'язбережувальна» рекомендовано використовувати 1,5 години навчального навантаження на тиждень. Слід зазначити, що навчальне навантаження у типових навчальних планах орієнтоване на «рекомендований» навчальний час, визначений базовим навчальним планом Державного стандарту базової середньої освіти для вивчення певної освітньої галузі на адаптаційному та предметному циклах навчання базової середньої освіти [18]. Згідно з пунктом 3 Додатку 3 до Типової освітньої програми, кількість навчальних годин на вивчення кожної освітньої галузі визначається закладом освіти самостійно у межах заданого діапазону – від мінімальної (1 год. на тиждень) до максимальної (3 год. на тиждень). Типова освітня програма для 5-9 класів закладів загальної середньої освіти визначає, що галузь «Соціальна і здоров'язбережувальна» у 5-6 класах реалізується через обов'язковий інтегрований курс «Здоров'я, безпека та

добробут», оскільки модельні навчальні програми цього курсу орієнтовані на досягнення учнями обов'язкових результатів навчання освітньої галузі на адаптаційному циклі, визначених Державним стандартом базової середньої освіти, у повному обсязі. Разом із тим, заклад освіти також може включити у навчальний план освітньої програми один із запропонованих Типовою освітньою програмою курсів морального спрямування: «Етика», «Вчимося жити разом», «Культура добросусідства», «Духовність і мораль в житті людини і суспільства».

Відтак, можливі два варіанти реалізації соціальної і здоров'язбережувальної освітньої галузі в освітній програмі закладу освіти [18]:

– перший варіант – у навчальний план включається інтегрований курс «Здоров'я, безпека та добробут» (1,5 год. на тиждень);

– другий варіант – у навчальний план включається інтегрований курс «Здоров'я, безпека та добробут» (1 год. на тиждень) у поєднанні з одним із навчальних курсів: «Етика», «Вчимося жити разом», «Культура добросусідства», «Духовність і мораль в житті людини і суспільства» (0,5 год. на тиждень) [18].

Обираючи перший варіант реалізації освітньої галузі «Соціальна і здоров'язбережувальна», учителі в повному обсязі досягнуть обов'язкових результатів навчання учнів на адаптаційному циклі.

Якщо вчитель обере другий варіант реалізації освітньої галузі «Соціальна і здоров'язбережувальна», йому слід пам'ятати, що освітня галузь є цілісною як за базовими знаннями, так і за обов'язковими результатами навчання. Тому, під час розроблення відповідних навчальних програм, учителям закладу освіти необхідно внести корективи до обраних модельних навчальних програм так, щоби зазначені курси були взаємоузгодженими, не дублювали один одного та забезпечували досягнення учнями визначених Державним стандартом базової середньої освіти обов'язкових результатів навчання [18].

Заклад освіти може зменшити кількість навчальних годин на вивчення соціальної і здоров'язбережувальної освітньої галузі включно до мінімального показника (1 год. на тиждень). У такому разі, задля забезпечення виконання вимог Державного стандарту базової середньої освіти, рекомендуємо до навчального плану включати тільки інтегрований курс «Здоров'я, безпека та добробут».

Навчання *інтегрованого курсу «Здоров'я, безпека та добробут»* спрямовано на інтеріозацію учнівством ціннісних орієнтирів, що визначені Державним стандартом базової середньої освіти (рис. 10), а також на формування в здобувачів освіти критичного мислення – умінь працювати з різними джерелами інформації та формулювати обґрунтовані запитання до них, що визначено Державним стандартом базової середньої освіти. До умов розвитку критичного мислення дітей підліткового віку належить: установлення зв'язку із життєвим або особистим досвідом учнів; розуміння, що інформація може бути корисною і шкідливою; висловлювання оцінювальних суджень з

опорою на текст і власний досвід; продукування своїх рішень щодо розв'язання проблемної ситуації.

Рисунок 10 – Ціннісні орієнтири інтегрованого курсу «Здоров'я, безпека та добробут» (5-6 класи)

Ураховуючи триваючу широкомасштабну війну російських окупаційних військ фактично на всій території України, вбачаємо за необхідне доповнити у 2022-2023 навчальному році зміст модельних навчальних програм інтегрованого курсу «Здоров'я, безпека та добробут» питаннями особистої безпеки, пов'язаними з ризиками воєнного часу. Учителям необхідно включити відповідні питання до змісту навчальної програми закладу, визначивши їх вивчення на початку навчального року.

Метою курсу «Вчимося жити разом» є сприйняття учнівством вищих моральних цінностей і набуття ними здатностей, сприятливих для етичної поведінки в контексті загальнолюдських цінностей, фундаментальних прав людини й ідей сталого розвитку.

Особливістю курсу є наголос на набуття учнями соціальних і психологічних компетентностей, сприятливих для етичної поведінки, соціалізації і самореалізації особистості, зокрема, таких компетентностей [18]:

– когнітивних (критичне та системне мислення, логічне обґрунтування позиції, творчість, оцінювання ризиків, ухвалення рішень, розв'язування проблем, уміння вчитись);

– емоційних (формування позитивної самооцінки, керування емоціями, співчуття, мотивація успіху і гартування волі, ініціативність);

– соціальних (ефективне спілкування, співпраця з іншими, мирне розв'язування конфліктів, протистояння негативним соціальним впливам тощо).

На початку вивчення курсу рекомендуємо провести діагностичне оцінювання, а по завершенню року навчання – підсумкове. Це надасть можливість оцінювати прогрес учнів у розвитку психосоціальних навиків. Для цього вчителю рекомендуємо використовувати онлайн-анкети «До» і «Після», що розроблені авторами-розробниками курсу для діагностичного та підсумкового оцінювання.

Рекомендовані інструменти оцінювання наведено за покликанням URL: <http://surl.li/ddvgn>.

Курс «Культура добросусідства» спрямований на підтримку широкої соціальної інклюзії, міжкультурної і миротворчої освіти, розвиток освіти впродовж життя та демократизацію освітнього середовища в Україні. Цей курс автори розробили для полегшення адаптації дітей до нових умов навчання і їхньої успішної інтеграції в нових колективах або громадах.

Із методичною підтримкою курсу можна ознайомитися на сайті інформаційно-дослідного центру «Інтеграція і розвиток» (URL: <http://surl.li/ddvhh>). Оскільки курс є наскрізним з 1 по 11 класи, що запроваджується в закладах освіти з 1997 року, на сайті розміщено велику кількість різноманітних матеріалів: програми, посібники, робочі зошити, рекомендації, розробки виховних годин, батьківських зборів, орієнтовне планування, і методична підтримка учителів пілотних шкіл нової української школи (5-6 класи).

Особливістю курсу «Етика» є те, що він покликаний не тільки й не стільки сприяти засвоєнню певних етичних знань (морально-етичних категорій, норм, правил), а, здебільшого, спрямований спонукати учнів до морального самовдосконалення, формуючи переконання та моделі моральної поведінки.

Вивчаючи курс етики, здобувач освіти набуває найважливіших навиків для співжиття в родині, школі, суспільстві, відповідальності за свої вчинки, розуміння людських чеснот і усвідомлення совісті як внутрішнього правила моралі – опанує помірну самокритику, і навчиться відчувати власну провину за допущені помилки; розвиватиме прагнення підвищити людські якості та покращити комунікації з суспільством; навчиться ставити цілі і досягати їх, дотримуватись усіх етичних норм спілкування; вивчить традиції та цінності українського народу тощо [18].

Метою курсу «Духовність і мораль в житті людини і суспільства» є розкриття змісту духовності і моралі, розвиток пізнавального й емоційного інтересу учнів до вивчення курсу, розкриття особливостей і цінностей духовної і моральної поведінки особистості в сім'ї, класі, громаді, державі, природі і формування відповідних духовних і моральних компетентностей.

Основною ідеєю курсів освітньої галузі (соціальна складова) є поступальний рух дитини від особистісного виміру внутрішнього світу до гармонійної взаємодії з іншими й взаємин у спільноті та суспільстві в цілому. Визначено розгляд важливих етичних категорій: особистість, мораль, гідність, честь тощо. Основну увагу зосереджено на зовнішніх проявах людської культури, як то вихованість, правила спілкування, керування емоціями тощо.

Зміст також акцентовано на формуванні в учнів національних та загальнолюдських цінностей [18].

Уявлення про цінності, що засвоюють учні, мають ґрунтуватися не лише на авторитеті вчителя чи авторів підручників. Учителеві не слід вчити учнів брати на віру певний погляд на життя. Варто допомогти учням самостійно знайти основи для розбудови гармонійного щасливого і повноцінного життя. Етичні категорії і поняття мають обговорюватись на найбільш зрозумілих і близьких учням етичних прикладах українських реалій, ситуаціях життя найближчого оточення, зокрема й пропонуваніх у підручниках.

У навчанні учнів особливого значення потрібно надавати розвитку вмінь робити моральний вибір, формулювати, пояснювати й обґрунтовувати власну позицію і поведінку та позицію інших людей. Тому, усі важливі питання і поняття етики обов'язково мають обговорюватись у процесі вільної і відкритої інтерактивної комунікації за участі всіх учнів класу, які мають можливість порівнювати свою точку зору як з думкою учителя, так і однокласників [18].

Для розуміння змісту матеріалу курсів рекомендуємо вчителям використовувати різноманітні кейси для роботи на уроці:

- приклади про життя цікавих людей як з минулого так і сучасних;
- народну мудрість;
- різні життєві ситуації.

Рекомендуємо використовувати під час освітньої діяльності засоби навчання, зокрема: таблиці, малюнки, слайди, фотоілюстрації, хмари слів, карикатури, схеми, що дозволяє систематизувати, упорядковувати інформацію, розвивати логічне та аналітичне мислення. Також доцільно використовувати різні матеріали для роботи, що близькі сучасним дітям: відеоматеріали, мультфільми, притчі, вірші, ігри, документи/джерела, ситуації з життя, біографії, фольклор тощо.

На початку кожного уроку рекомендуємо вчителям:

- використовувати мотиваційні завдання;
- здійснювати самооцінювання та взаємооцінювання, оцінювання вчителем з використанням технік формувального оцінювання;
- надавати й отримувати зворотній зв'язок;
- формувати позитивне середовище у класі [18].

У кінці кожного уроку, для осмислення матеріалу, корисно проводити рефлексію.

Навчання змісту курсів «Етика», «Вчимося жити разом», «Культура добросусідства», «Духовність і мораль в житті людини і суспільства» може бути схоже на дослідницьку лабораторію, дискусійний клуб, де кожен учень має змогу індивідуально чи в групі дослідити ті чи інші проблеми, висловитися, поміркувати вголос, поділитися враженнями та власним досвідом. Учителям під час освітньої діяльності, варто якнайширше залучати життєвий досвід учнів, спонукаючи їх до активного спілкування з родиною, близькими та оточенням [18].

РОЗДІЛ II. ЯДРА ЗНАНЬ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

Упровадження освітньої реформи в українській школі супроводжується постійним оновленням нормативних документів, що унормовують діяльність освітньої спільноти. Зокрема, у вересні 2017 року було ухвалено Закон України «Про освіту», що регулює основні засади нової освітньої системи, а у 2020 році – Закон України «Про повну загальну середню освіту», що більш детально розкриває зміни, закладені реформою.

Документом, у якому зафіксовано основні акценти, щодо реалізації освітньої реформи в базовій середній освіті, є Державний стандарт базової середньої освіти 2020 року (Постанова Кабінету Міністрів України від 30.09.2020 № 898 «Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти»). У його змісті визначено уміння і ставлення якими мають володіти учні з огляду на ключові компетентності визначені державою, окреслено ідейні засади організації освітнього процесу та зафіксовано загальні й конкретні результати навчання, яких учні мають досягти на певному циклі навчання.

На основі Державного стандарту базової середньої освіти 2020 року Міністерством освіти і науки України розроблена Типова освітня програма для 5-9 класів закладів загальної середньої освіти (наказ Міністерства освіти і науки України від 19.02.2021 № 235 «Типова освітня програма для 5-9 класів закладів загальної середньої освіти» – URL: <http://surl.li/mekx>), що окреслює ймовірні підходи до планування й організації закладом освіти єдиного комплексу освітніх компонентів, що мають сприяти досягненню учнями обов'язкових результатів навчання.

Типовою освітньою програмою визначаються: варіанти типових навчальних планів, перелік модельних навчальних програм, рекомендовані форми організації освітнього процесу, опис інструментарію оцінювання. На основі цього документа кожен заклад освіти складає власну освітню програму, яка розробляється і затверджується відповідно до Закону України «Про повну загальну середню освіту». Освітньою програмою закладу освіти визначаються умови досягнення запланованих результатів навчання учнів і зазначаються переліки модельних навчальних програм, що обрали вчителі закладу освіти для впровадження.

Модельні навчальні програми спрямовані на формування зв'язку між очікуваними результатами, змістом навчання й різновидами навчальної діяльності; призначені для упорядкування логіки та послідовності отримання результатів навчання [21].

Змінити вибір модельної навчальної програми, за якою вже почалось навчання учнів, учителі можуть лише після завершення першого (адаптивного) циклу, тобто після 6 класу. Про це зокрема йшлося на семінар-наradі з питань науково-методичного супроводу реформи нової української школи «Організація освітнього процесу в 5-х класах закладів загальної середньої освіти» (URL: <https://cutt.ly/oJIEFAB>), яку проводив Інститут педагогіки Національної академії педагогічних наук України. Тому вчителям необхідно виважено здійснювати вибір модельної навчальної програми, орієнтуючись

також на запропоновані до модельної навчальної програми підручники, що можуть створювати як автори модельних навчальних програм, так й інші авторські колективи.

Оскільки всі модельні навчальні програми для 5-6 класів є авторськими, їхні підходи втілюються в авторських підручниках та додаткових навчально-методичних матеріалах [18]. Вільний доступ до цих матеріалів відкрито на офіційному сайті Державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти» у рубриці «Навчально-методична скарбниця НУШ 5-6 класи» (URL: <https://cutt.ly/EJIM3Rv>). Новостворені навчально-методичні матеріали містять не лише підручники в електронному форматі, але й календарно-тематичні планування, методичні рекомендації для вчителів та навчально-методичні комплекти, запропоновані для пілотування відповідних програм. Усі ці навчально-методичні матеріали надають учителям додаткові перспективи їхнього впровадження завдяки вільному доступу й можливостям комбінування запропонованих різними авторами підходів до організації освітнього процесу.

У пояснювальних записках до модельних навчальних програм, учителі зможуть знайти не лише конкретизацію компетентнісного потенціалу освітньої галузі, але й запропоновану кожним авторським колективом послідовність досягнення результатів навчальної діяльності.

Обираючи модельну навчальну програму, учителю потрібно звертати увагу на повноту та послідовність досягнення конкретних освітніх результатів навчання та їх співвідношення із запропонованими видами навчальної діяльності в розрізі кожної окремої змістової теми [18].

Авторські пропозиції видів навчальної діяльності є орієнтовними та рекомендаційними. Як правило, їх переліки є варіативними, спрямованими на потреби учнів та професійні якості вчителя. Учитель може орієнтуватися на цю частину модельної навчальної програми, а може використовувати свої підходи, однак головним критерієм при цьому є можливість за допомогою методів пізнавальної діяльності досягти запланованих освітніх результатів.

Спільні для всіх модельних навчальних програм характеристики та особливості їх реалізації полягають у тому, що вони у цілому [18]:

- забезпечують у повному обсязі досягнення обов'язкових результатів Державного стандарту базової середньої освіти в галузі «Соціальна і здоров'язбережувальна» на адаптаційному циклі;
- базуються на інноваційних методиках відповідно до Концепції «Нова українська школа»;
- логічно поєднують міжпредметні складники змісту;
- спираються на знання, уявлення і уміння учнів, здобуті у початковій школі;
- доступні молодшим підліткам за змістом і повністю відповідають особливостям адаптаційного циклу базової освіти;
- визначають активну навчально-пізнавальну діяльність дітей із пріоритетністю дослідницьких, творчих, проблемно-пошукових методів навчання.

2.1. Модельні навчальні програми освітньої галузі «Соціальна і здоров'язбережувальна» та їх навчально-методичне забезпечення

Наказом Міністерства освіти і науки України від 12.07.2021 № 795 «Про надання грифа «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» модельним навчальним програмам для закладів загальної середньої освіти» (у редакції наказу Міністерства освіти і науки України «Про внесення змін у додаток до наказу Міністерства освіти і науки України від 12.07.2021 № 795» від 09.02.2022 № 143) із соціальної і здоров'язбережувальної освітньої галузі надано гриф «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» 10 модельним навчальним програмам для 5-6 класів закладів загальної середньої освіти.

Модельна навчальна програма «Здоров'я, безпека та добробут. 5-6 класи (інтегрований курс)» для закладів загальної середньої освіти (авт. Василенко С.В., Коваль Я.Ю., Колотій Л.П.)

Модельна навчальна програма побудована за принципом концентричності та є логічним продовженням соціальної та здоров'язбережувальної компоненти інтегрованого курсу «Я досліджую світ» початкової школи. Контент змістових ліній та, відповідно, наскрізних розділів програми розширюється та ускладнюється відповідно до вікових потреб та пізнавальних можливостей учнів наступних класів базової школи.

Модельна навчальна програма містить інваріантну частину пропонованого змісту, яка слугує досягненню обов'язкових результатів навчання, і варіативну – творчу компоненту. Пропонуються різноманітні види діяльності з використанням різноманітних онлайн-інструментів, цифрових технологій та педагогічних інновацій [24].

Навчання інтегрованого курсу «Здоров'я, безпека та добробут» за зазначеною модельною навчальною програмою визначає опанування всіма учасниками освітнього процесу необхідними технологіями, що забезпечують психологічно комфортне та продуктивне спілкування у різних форматах, особливо дистанційно; розвиток особистості учня, здатності до усвідомлення власної національної ідентичності; збереження свого здоров'я та здоров'я інших осіб, можливості дбати про безпеку, особистий і суспільний добробут [18].

Навчально-методичне забезпечення:

– Здоров'я, безпека та добробут : підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти / С.В. Василенко, Я.Ю. Коваль, Л.П. Колотій. Київ : Літера ЛТД, 2022. 136 с.

– Електронний супровід для вчителів: орієнтовне календарно-тематичне планування (1 год./тиждень); мініконспекти до уроків; презентації до уроків – розроблене авторським колективом: Василенко С.В., Коваль Я.Ю., Колотій Л.П.

– Вебінар «Цифрові інструменти для використання в інтегрованому курсі «Здоров'я, безпека та добробут» на національній освітній платформі «Всеосвіта» (спікер: С.В. Василенко)

Модельна навчальна програма «Здоров'я, безпека та добробут. 5-6 класи (інтегрований курс)» для закладів загальної середньої освіти (авт. Воронцова Т.В., Пономаренко В.С., Лаврентьєва І.В., Хомич О.Л.)

Модельна навчальна програма забезпечує наступність із початковою школою в частині реалізації завдань освітньої галуззі «Соціальна і здоров'язбережувальна».

В основу авторської модельної програми інтегрованого курсу «Здоров'я, безпека та добробут» покладено: холістичну модель здоров'я; сучасну концепцію проблем безпеки; розуміння добробуту як якості життя [24].

Головною ознакою навчання за модельною навчальною програмою є зосередження на розвитку особистого потенціалу учнівства, позитиві та формуванні відповідального ставлення до здоров'я.

Оцінювання навчальних досягнень учнів включає формувальне поточне, підсумкове тематичне та підсумкове завершальне.

Інструменти для оцінювання зазначені у Прикінцевій частині авторської модельної програми (URL: <https://is.gd/7szpyD>).

Навчально-методичне забезпечення:

– Здоров'я, безпека та добробут : підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти / Т.В. Воронцова, В.С. Пономаренко, І.В. Лаврентьєва, О.Л. Хомич. Київ : Видавництво «Алатон», 2022. 232 с.

– Здоров'я, безпека та добробут : фрагмент робочого зошита-практикуму для 5 кл. закладів загальної середньої освіти / Т.В. Воронцова, В.С. Пономаренко, І.В. Лаврентьєва, О.Л. Хомич

– Розробки уроків з інтегрованого курсу «Здоров'я, безпека та добробут» для 5 класу закладів загальної середньої освіти за модельною програмою авторів: Воронцова Т.В., Пономаренко В.С., Лаврентьєва І.В., Хомич О.Л.

– Діагностувальні роботи розроблені за розділами модельної навчальної програми «Здоров'я, безпека та добробут» (автори: Воронцова Т.В., Пономаренко В.С., Лаврентьєва І.В., Хомич О.Л.)

– Сайт дистанційної підтримки до підручника «Здоров'я, безпека та добробут» (автори: Воронцова Т.В., Пономаренко В.С., Лаврентьєва І.В., Хомич О.Л.)

Модельна навчальна програма «Здоров'я, безпека та добробут. 5-6 класи (інтегрований курс)» для закладів загальної середньої освіти (авт. Гущина Н.П., Василяшко І.П.)

Модельна навчальна програма побудована за лінійно-концентричним принципом. Зміст понять поступово розширюється і доповнюється. Питання, що розглядаються у 5-6 класах, детальніше вивчатимуться й у 7-9 класах. Концентричність реалізується через міжтематичну інтеграцію змісту та концентричне вивчення змістових ліній. Такий підхід забезпечує поступове нарощування складності матеріалу, його актуалізацію, повторення, закріплення, що сприятиме формуванню комплексу ключових компетентностей [18].

Для опанування вчителями особливостей організації освітнього процесу за модельною навчальною програмою «Здоров'я, безпека та добробут». 5-6 класи (інтегрований курс)» (автори: Гущина Н.П., Василяшко І.П.), Інститутом педагогіки Національної академії педагогічних наук України розроблено навчальний курс за програмою підвищення кваліфікації «Здоров'я, безпека та добробут» в НУШ: іноваційні підходи» (URL: <http://surl.li/ctmdm>).

Навчально-методичне забезпечення:

– Здоров'я, безпека та добробут : підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти / Н.П. Гущина, І.П. Василяшко, за ред. Т.Є. Бойченко. Київ : Видавництво «Освіта», 2022. 156 с.

– Цифровий додаток до підручника «Здоров'я, безпека та добробут» (автори: Н.І. Гущина, І.П. Василяшко, за редакцією Т.Є. Бойченко): медіатека, робочі аркуші, орієнтовне календарно-тематичне планування (1 год./тиждень; 0,5 год./тиждень)

– Здоров'я, безпека та добробут: підручник інтегрованого курсу для 5 класу закладів загальної середньої освіти / О.М. Здирок, Л.Й. Синюк, М.М. Фука. Тернопіль : Астон, 2022. 128 с.

– Здоров'я, безпека та добробут: підручник інтегрованого курсу для 5 класу закладів загальної середньої освіти / Н.М. Поліщук. Київ : Грамота, 2022. 208 с.

Модельна навчальна програма «Здоров'я, безпека та добробут. 5-6 класи (інтегрований курс)» для закладів загальної середньої освіти (авт. Хитра З.М., Романенко О.А.)

Зміст модельної навчальної програми побудовано на основі загальнодидактичних принципів послідовності та наступності у навчанні учнів, ураховано компетентності, які учні мають набути протягом навчання в початковій школі. Реалізація наступності в навчанні досягається за рахунок

узгодження змісту, очікуваних результатів, видів навчальної діяльності та організаційно-методичного забезпечення в початковій і базовій середній освіті [24].

Уваги вчителя заслуговує постійна співпраця з батьками, дорослими членами сім'ї або опікунами. У навчанні учнів за модельною навчальною програмою визначена обов'язкова участь дорослих у виконанні таких видів робіт: «Відпрацювання навиків вимірювання температури тіла», «Складання переліку горючих (легкозаймистих і важкозаймистих), негорючих матеріалів, що розміщуються вдома або в закладі освіти», «Обстеження безпеки своєї оселі», «Виконання вправ для формування правильної постави та гімнастики для очей», «Відпрацювання алгоритму дій при потраплянні до екстремальної /надзвичайної ситуації в побуті», «Моделювання ситуацій щодо переходу дороги», «Діагностика/визначення за допомогою анкет своїх потреб та інтересів», «Аналіз своїх витрат або витрат сім'ї (обов'язкових, необов'язкових та непередбачуваних)», «Розв'язання задач про доходи та витрати сімейного бюджету», «Складання рекомендацій для заощадження та економії своїх витрат або витрат сім'ї» [18].

Навчально-методичне забезпечення:

– Здоров'я, безпека та добробут : підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти / З.М. Хитра, О.А. Романенко. Київ : УОВЦ «Оріон», 2022. 144 с.

Модельна навчальна програма «Здоров'я, безпека та добробут. 5-6 класи (інтегрований курс)» для закладів загальної середньої освіти (авт. Шиян О.І., Волощенко О.В., Гриньова М.В., Дяків В.Г., Козак О.П., Овчарук О.В., Седоченко А.Б., Сорока І.З., Страшко С.В.)

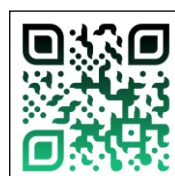

Зміст навчального матеріалу в модельній навчальній програмі складається з двох частин: понятійного та діяльнісного. Види навчальної діяльності пропонуються для відпрацювання ключових життєвих умінь і навичок та мають рекомендаційний характер. Зміст програми інтегрованого курсу в 5 класі присвячено питанням добробуту, уміння вчитися, безпеки, здоров'я та підприємливості крізь призму особистого розвитку і структуровано за п'ятьма модулями [18].

Наступність між циклами навчання на рівнях початкової та базової середньої освіти у модельній навчальній програмі «Здоров'я, безпека та добробут» реалізується через відповідність очікуваних результатів вимогам Державного стандарту базової середньої освіти, урахування очікуваних результатів навчання, визначених у типових програмах початкової школи.

Навчально-методичне забезпечення:

– Здоров'я, безпека та добробут : підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти / О.І. Шиян, О.В. Волощенко, В.Г. Дяків, О.П. Козак, А.Б. Седоченко. Київ : Світич, 2022. 176 с.

– Методичні матеріали до інтегрованого курсу «Здоров'я, безпека та добробут» (автори: Шиян О.І., Волощенко О.В., Гриньова М.В., Дяків В.Г., Козак О.П., Овчарук О.В., Седоченко А.Б., Сорока І.З., Страшко С.В.)

– Здоров'я, безпека та добробут : підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти / О.В. Тагліна. Харків : Вид-во «Ранок», 2022. 176 с.

Модельна навчальна програма курсу морального спрямування «Вчимося жити разом. 5-6 класи» для закладів загальної середньої освіти (авт. Воронцова Т.В., Пономаренко В.С., Лаврентьєва І.В., Хомич О.Л.)

Модельна навчальна програма курсу морального спрямування забезпечує наступність із інтегрованим курсом для початкової школи «Я досліджую світ» у таких освітніх галузях: соціальна та здоров'язбережувальна, громадянська та історична, природнича.

За рішенням закладу освіти модельну навчальну програму курсу «Вчимося жити разом» можна використовувати:

- у межах інтегрованого курсу «Здоров'я, безпека та добробут» (для посилення розвитку в учнівства психосоціальних навиків, сприятливих для етичної поведінки, успішної соціалізації та самореалізації особистості);
- як окремий курс «Вчимося жити разом»;
- як окремий курс «Етика».

Навчально-методичне забезпечення:

– Вчимося жити разом : підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти / Т.В. Воронцова, В.С. Пономаренко, К.С. Василенко, І.В. Лаврентьєва, Н.В. Андрук. Київ : Видавництво «Алатон», 2022. 120 с.

– Вчимося жити разом. Посібник для вчителя 5 класу з розвитку соціально-психологічних навичок учнів (у 2-х частинах) / Т.В. Воронцова, В.С. Пономаренко, К.С. Василенко, І.В. Лаврентьєва, О.Л. Хомич, Н.В. Андрук. Київ : Видавництво «Алатон», 2022. 110 с.

– Орієнтовне календарно-тематичне планування (0,5 год./тиждень); матеріали до уроків – розроблено авторським колективом: Т.В. Воронцова, В.С. Пономаренко, К.С. Василенко, І.В. Лаврентьєва, О.Л. Хомич, Н.В. Андрук.

Модельна навчальна програма «Духовність і мораль в житті людини і суспільства» для 5-6 класів закладів загальної середньої освіти (авт. Жуковський В.М., Сіданіч І.Л., Гришук Д.Г., Губеня І.І., Лахман Н.М.)

У модельній навчальній програмі пропонується дворічний курс (5-6 класи), що має стати основою для духовних і моральних знань, розвитку учнівських умінь і навиків, а також визначає широке поєднання формування світогляду й здатності та готовності застосовувати відповідний комплекс знань і методів для пояснення світу людини та природи; набуття досвіду дослідження духовності й моралі та формулювання доказових висновків на основі отриманої інформації; розуміння змін, зумовлених людською діяльністю; відповідальність за наслідки такої діяльності; розвиток здатності визначати й оцінювати власні потреби та ресурси для розвитку компетентностей, застосовувати різні способи їх розвитку, знаходити можливості для навчання та саморозвитку; спроможність навчатися і працювати самостійно та в колективі, організовувати своє навчання, оцінювати його, ділитися його результатами з іншими, шукати підтримки, коли вона потрібна, гідно поводитися в різних колективах і ситуаціях.

Для інтеграції з іншими освітніми галузями в модельній навчальній програмі запропоновано можливості, що сприятимуть формуванню в учнів як предметної, так і інших ключових компетентностей та визначено збільшення кількості сфер застосувань знань, умінь і навиків у повсякденному житті.

Модельна навчальна програма «Етика. 5-6 класи» для закладів загальної середньої освіти (авт. Ашортія Є.Д., Бакка Т.В., Желіба О.В., Козіна Л.Є., Мелещенко Т.В., Щупак І.Я.)

Модельна навчальна програма спрямована на формування світогляду, формування вільної особистості, яка визнає загальнолюдські та національні цінності й керується морально-етичними критеріями та почуттям відповідальності у власній поведінці; виховання поваги до людської гідності й дотримання прав людини, демократичних цінностей, верховенства права, справедливості, неупередженості, рівності.

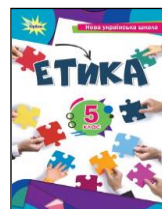
Компетентнісний потенціал модельної навчальної програми, спрямований на формування в учнів розуміння власного «я», усвідомлення власної гідності, реалізації власних прав і свобод, поваги до прав і гідності людей, виявлення толерантного ставлення, протидії упередженому ставленню; дотримання демократичних принципів, ефективного спілкування з іншими особами, і участь у забезпеченні сталого розвитку суспільства. Базові знання у документі ґрунтуються навколо понять безпеки, здоров'я та добробуту [18].

Теми для вивчення у модельній навчальній програмі побудовані на основі поступового розширення уявлень учнів про громадянські суспільні комунікації: моральні норми – чесноти – міжособистісні взаємини – спілкування – моральні цінності – етичні норми щодо прав дитини – сприйняття інакшості – культурна поведінка.

Навчально-методичне забезпечення:

– Етика : підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти / Т.В. Мелешенко, О.В. Желіба, Т.В. Бакка, Є.Д. Ашортія, Л.Є. Козіна. Київ : УОВЦ «Оріон», 2022. 208 с.

– Етика : підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти / О.М. Данилевська. Київ : Вид-во «Літера ЛТД», 2022. 129 с.

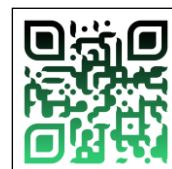
– Електронний супровід для вчителів: орієнтовне календарно-тематичне планування (1 год./тиждень); конспекти та презентації уроків – розроблено автором Данилевською О.М.

– Вебінар «Прийоми формування предметних компетентностей на уроках етики в 5 класі НУШ» на національній освітній платформі «Всеосвіта» (спікер: О.М. Данилевська)

– Етика : підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти / О.А. Іртищева, В.М. Кравчук, І.Л. Паршин, І.Д. Васильків, Л.Є. Кучма. Тернопіль : Астон, 2022. 112 с.

Модельна навчальна програма «Етика. 5-6 класи» для закладів загальної середньої освіти (автори Пометун О.І., Ремех Т.О., Кришмарел В.Ю.)

Основною ідеєю концепції побудови модельної навчальної програми є поступальний рух дитини від особистісного виміру внутрішнього світу до гармонійної взаємодії з іншими й взаємин у спільноті та суспільстві в цілому.

У 5 класі учні розглядають важливі етичні категорії: особистість, мораль, гідність, честь тощо. Основну увагу зосереджено на зовнішніх проявах людської культури, як-от вихованість, правила спілкування, керування емоціями тощо.

Логіка навчального матеріалу структурована таким чином, щоб зберегти наступність і послідовність вивчення тем від 5 до 6 класу, урахувати міжпредметні (із іншими предметами та курсами соціальної та здоров'язбережувальної галузі) та міжгалузеві зв'язки (із громадянською та історичною, мовно-літературною освітніми галузями тощо).

Наступність у навчанні «Етики» зберігається також у вимогах модельної навчальної програми до очікуваних результатів навчання [18].

Навчально-методичне забезпечення:

– Етика : підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти / Л.В. Давидюк, А.О Мельник. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2022. 144 с.

– Цифровий додаток до підручника «Етика» (автори: Л.В. Давидюк, А.О Мельник): завдання до відповідних тем у підручнику

– Етика : підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти / О.О. Мартинюк, О.О. Гісем. Харків : Вид-во «Ранок», 2022. 143 с.

Модельна навчальна програма «Культура добросусідства. 5-6 класи» для закладів загальної середньої освіти (авт.-укл. Араджионі М.А., Козорог О.Г., Лебідь Н.І., Потапова В.І., Унгурян І.К.)

У модельній навчальній програмі логічно продовжується реалізація завдань соціальної і здоров'язбережувальної освітньої галузі, зазначених у Державному стандарті початкової освіти (затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 21.02.2018 № 87). Зміст модельної навчальної програми побудовано за лінійно-концентричним принципом. Документ структуровано за розділами й побудовано в такий спосіб, щоби зберегти наступність і послідовність вивчення тем від 5 до 6 класу, урахувавши міжпредметні та міжгалузеві зв'язки. Розділи виділені за принципом розширення кола міжособистісної взаємодії дитини в соціумі. Частина модельної навчальної програми, що розкриває зміст 5 класу, містить 4 розділи: «Я дорослішаю», «Я і моя родина», «Я у спільноті», «Різні, але рівні», у які об'єднано 15 тем. Теми за розділами розташовані в певному логічному порядку. Водночас учитель може коригувати послідовність тем, обсяг змісту і час на його опрацювання відповідно до потреб здобувачів освіти та особливостей організації освітнього процесу. Кожну тему модельної навчальної програми представлено через перелік очікуваних результатів, пропонування зміст та перелік видів навчальної діяльності здобувачів освіти [21].

Навчально-методичне забезпечення:

– Методична підтримка курсу «Культура добросусідства»: орієнтовне календарно-тематичне планування (1 год./тиждень); методичні рекомендації щодо навчання учнів предмета «Культура добросусідства»; критерії оцінювання навчальних досягнень учнів; матеріали до тем курсу – розроблено авторами Араджионі М.А., Козорог О.Г., Лебідь Н.І., Потапова В.І., Унгурян І.К.

2.2. Навчальні програми та календарно-тематичне планування

Відповідно до статті 54 Закону України «Про освіту» педагогічні працівники мають право на «... академічну свободу, включаючи свободу навчання, свободу від втручання в педагогічну, науково-педагогічну та наукову діяльність, вільний вибір форм, методів і засобів навчання, що відповідають освітній програмі» [15]. Тому, кожен учитель може не лише використати готову модельну навчальну програму, але на її основі, на засадах академічної добросовісності, розробити *навчальну програму* тоді, «... коли хоче вибудувати в межах навчальної програми власний алгоритм роботи з учнями, зокрема акцентувати на певних навчальних цілях, змістових елементах, змінити послідовність вивчення матеріалу, додати матеріал з історії рідного краю, доповнити тематику практичних і творчих робіт тощо» [18]. Укладену та належним чином оформлену (за зразком модельної навчальної програми) навчальну програму (із зазначенням назви модельної навчальної програми, на основі якої створено навчальну програму, та авторського колективу модельної навчальної програми) затверджує педагогічна рада/керівник закладу освіти.

Головним завданням під час створення навчальної програми з інтегрованих курсів соціальної і здоров'язбережувальної освітньої галузі є те, що вчитель має врахувати всі освітні результати, що визначені Державним стандартом базової середньої освіти, для адаптаційного циклу 5-6 класів та можливість їх реалізації, а також чинну модельну навчальну програму [18].

Навчальна програма, розроблена на основі модельної навчальної програми, визначає послідовність досягнення результатів навчання учнів з обраного предмета, опис змісту та видів навчальної діяльності учнів із зазначенням орієнтовної кількості годин, необхідних на її впровадження та систему й критерії оцінювання предмета. У навчальній програмі деталізовано результати навчання – від очікуваних результатів за розділом та темою (що визначає модельна навчальна програма) до очікуваних результатів кожного уроку [20].

Для створення навчальної програми вчитель може використати онлайн-сервіс «Конструктор навчальних програм» (URL: <http://constructor.nus.org.ua/>). Він дозволяє педагогу створити навчальну програму за обраними параметрами та вести автоматизований облік очікуваних результатів навчальної діяльності.

На основі модельної та/або затвердженої педагогічною радою навчальної програми з інтегрованого курсу, учитель складає *календарно-тематичне планування* з урахуванням навчальних можливостей учнів класу, на основі Закону України «Про освіту», у відповідності з навчальною програмою, вимогами Державного стандарту базової середньої освіти в контексті Концепції «Нова українська школа». Календарно-тематичне та поурочне планування здійснюється вчителем у довільній формі, у тому числі з використанням друкованих чи електронних джерел тощо. Формат, обсяг, структура, зміст та оформлення календарно-тематичного плану та поурочних планів-конспектів є індивідуальною справою вчителя [20].

У процесі розроблення календарно-тематичного плану вчителю необхідно враховувати такі базові складові (рис. 11):

Рисунок 11 – Документи, що необхідно враховувати вчителю під час розробки календарно-тематичного планування

Зазначаємо: календарно-тематичний план, окрім тем уроків та дат їх проведення, може містити опис наскрізних умінь, визначення ключових компетентностей, оволодіння якими передбачене в ході проведення уроку, домашні завдання, інші компоненти на розсуд учителя.

Календарно-тематичне планування визначає у своєму змісті не тільки класно-урочну, але й інші організаційні форми освітнього процесу. Календарне планування учителем може розроблятися або на семестр, або на весь навчальний рік [7].

Календарно-тематичні плани розглядається і погоджуються заступником директора з навчально-виховної роботи. Учитель самостійно проводить аналіз реалізації календарно-тематичного планування та визначає напрями його коригування (за потреби).

Під час створення календарно-тематичного планування вчитель може скористатися інтернет-програмою (URL: <http://surl.li/djppo>), що в автоматичному режимі обере потрібні дати для календарно-тематичного планування. Учителю в програмі необхідно лише вказати дні проведення уроків, завершення семестрів, терміни канікул, вихідні та святкові дні.

РОЗДІЛ III. ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНІ ОСВІТНІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА ЗАСОБИ ЇХ РЕАЛІЗАЦІЇ У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

До пріоритетних напрямів роботи щодо створення сприятливих умов для збереження та зміцнення здоров'я дітей належать розробка й упровадження в освітнє середовище здоров'язбережувальних технологій, методів профілактики стомлення, підвищення моторної та психоемоційної активності учнівської молоді із урахуванням їх індивідуальних і вікових особливостей.

Учений, дослідник Ю. Гавриленко наводить таку класифікацію здоров'язбережувальних освітніх технологій [11]:

- організаційно-педагогічні технології (визначають структуру навчального процесу, яка сприяє попередженню станів перевтомлення, гіподинамії та інших станів).

- психолого-педагогічні технології (пов'язані з безпосередньою роботою вчителя на уроці).

- навчально-виховні технології (до них входять програми з формування культури здоров'я, навичок, з профілактики шкідливих звичок, захворювань, позакласні заходи, робота з батьками).

Здоров'язбережувальні технології – система заходів, що включає взаємозв'язок і взаємодію всіх факторів освітнього середовища, спрямованих на збереження здоров'я дитини на всіх етапах її навчання і розвитку. Поняття «здоров'язбережувальних технологій» дискусійні та у різних авторів зустрічаються різні трактування. М. Смирнов, як родоначальник поняття «здоров'язбережувальних освітніх технологій» стверджував, що їх можна розглядати як: технологічну основу здоров'язбережувальної педагогіки; сукупність форм і методів організації навчання дітей без шкоди для їх здоров'я; якісну характеристику будь-якої педагогічної технології за критерієм її впливу на здоров'я дитини та вчителя [11].

Учений О. Ващенко наводить класифікацію існуючих здоров'язбережувальних технологій, виокремивши такі типи [4]:

- здоров'язбережувальні – технології, що створюють безпечні умови для перебування, навчання та праці в закладі освіти та ті, що вирішують завдання раціональної організації виховного процесу (з урахуванням вікових, статевих, індивідуальних особливостей та гігієнічних норм), відповідність навчального та фізичного навантажень можливостям дитини;

- оздоровчі – технології, спрямовані на вирішення завдань зміцнення фізичного здоров'я учнів, підвищення потенціалу (ресурсів) здоров'я: фізична підготовка, фізіотерапія, ароматерапія, загартовування, гімнастика, масаж, фітотерапія, музична терапія;

- технології навчання здоров'ю – гігієнічне навчання, формування життєвих навичок (керування емоціями, вирішення конфліктів тощо), профілактика травматизму та зловживання психоактивними речовинами, статеве виховання;

– виховання культури здоров'я – формування та розвиток в учнів особистісних якостей, які сприяють збереженню та зміцненню здоров'я, формуванню уявлень про здоров'я як цінність, посиленню мотивації на ведення здорового способу життя, підвищенню відповідальності за особисте здоров'я, здоров'я родини.

Однак слід зазначити, що поняття «здоров'язбережувальна» можна віднести до будь-якої педагогічної технології, яка в процесі реалізації створює необхідні умови для збереження здоров'я основних суб'єктів освітнього процесу – учнів та вчителів. І саме головне, що будь-яка педагогічна технологія має бути здоров'язбережувальною [11].

Наголошуємо: знання, оволодіння та застосування здоров'язбережувальних технологій є важливою складовою професійної компетентності сучасного педагога.

3.1. Здоров'язбережувальні форми роботи як складова освітнього процесу сучасного закладу освіти

Ученими визнана роль освіти заради здоров'я і виявлена позитивна кореляція пріоритетів державної освітньої політики заради здоров'я з пріоритетами у цій сфері, визначеними в стратегічних документах, а саме: Джакартський Декларації «Зміцнення здоров'я в XXI столітті»; Програмі Європейського регіонального бюро ВООЗ «Здоров'я-XXI»; Європейській стратегії «Здоров'я і розвиток дітей і підлітків»; Глобальній стратегії з харчування, фізичної активності та здоров'я; Глобальних рекомендаціях з фізичної активності для здоров'я [1].

За даними Інституту охорони здоров'я дітей та підлітків Національної академії медичних наук України, від 75% до 90% дітей мають відхилення фізичного й психічного здоров'я; 30-35% дітей, які йдуть до 1 класу закладів освіти, уже мають хронічні захворювання. За роки навчання в школі у п'ять разів зростає число порушень зору й осанки, у чотири рази психоневрологічні відхилення. Прогресивно зростає кількість наркозалежних і ВІЛ-інфікованих серед молоді 15-17 років. Тому, одним із актуальних напрямів вирішення проблеми збереження здоров'я дітей є впровадження освітніх технологій формування й збереження здоров'я в закладах освіти. Складовими цієї системи є дотримання санітарно-гігієнічних вимог до організації та проведення уроку, фізкультхвилинок та пауз загального та спеціального впливу [3].

Учителям варто звертати увагу на те, що учні, які приходять до 5 класу відчують величезну потребу в русі, що для них є засобом пристосування до життя, пізнання навколишнього світу.

Завдяки зусиллям учителів, учнів і батьків щодо здоров'язбереження, завдяки систематичній, послідовній і творчій роботі з організації фізкультхвилинок, динамічних пауз забезпечується достатній рівень функціональної діяльності всіх органів та систем організму дітей на уроці, їхній загальний бадьорий стан [1].

Учителі, під час освітнього процесу, можуть використовувати наступні здоров'язбережувальні форми роботи (рис. 12):

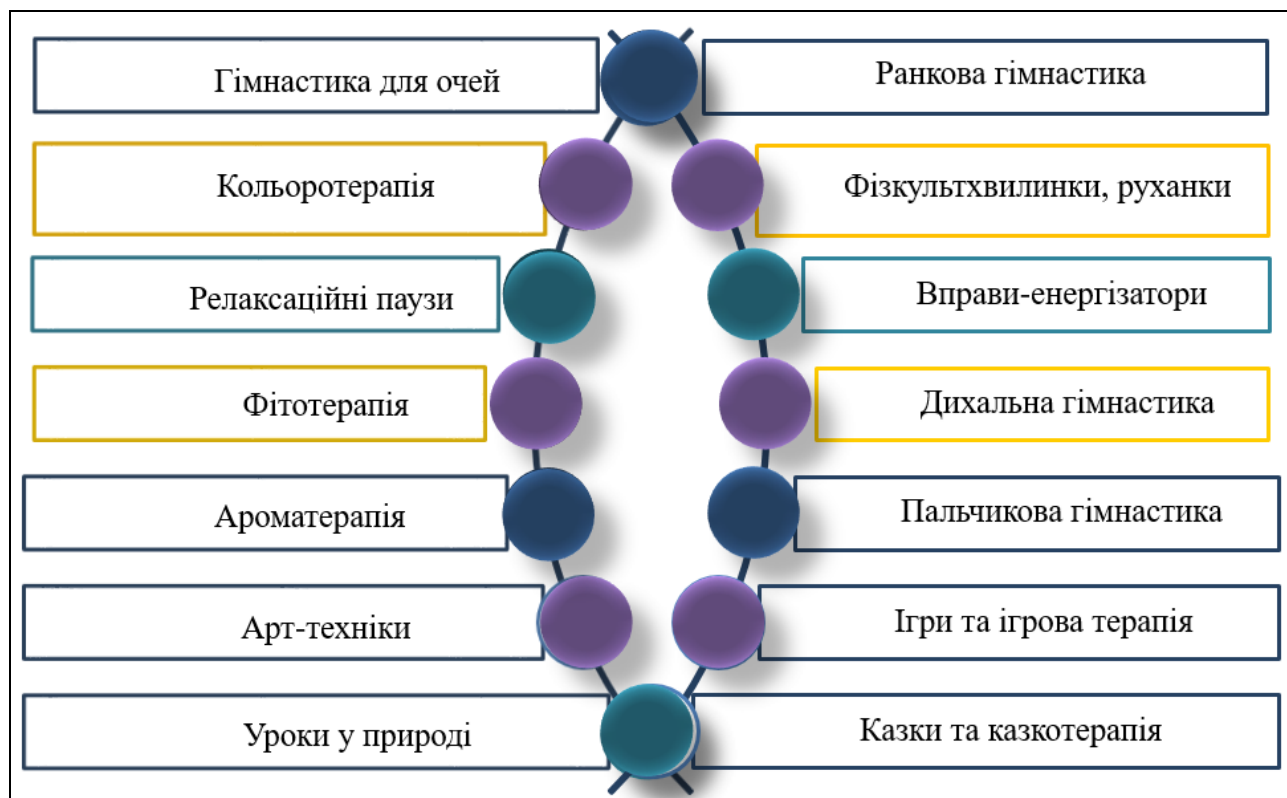

Рисунок 12 – Здоров'язбережувальні форми роботи

Розглянемо деякі зі здоров'язбережувальних форм роботи детальніше.

Розпочинати учням навчальний день варто із зарядки. Вона може бути у вигляді фізкультурної паузи, руханки, дихальної гімнастики або сміхотерапії. Варіантів безліч, головне, що увесь клас збирається разом та налаштовується на робочий лад, отримує позитивні емоції, що допоможуть зробити день продуктивнішим.

Фізичні вправи рекомендуємо проводити після виконання учнями завдань, що вимагають складних розумових операцій [4]:

– *фізична вправа «Потягування»*: учні сидючи за партами випрямляють руки по бокам, потім піднімають їх угору, потягуються назад, потім уперед, вправо, вліво (повторити виконання вправи 3 рази);

– *фізична вправа «Оберти»*: учні сидючи за партами випрямляють руки вперед та роблять кілька обертів кистями рук (повторити виконання вправи 3 рази);

– *фізична вправа «Нахили»*: учні підводяться з-за парти, руки кладуть на пояс і під рахунок учителя зроблять нахили вправо, вліво і назад (повторити виконання вправи 2 рази);

– *фізична вправа «Коник»*: учні підводяться з-за парти, руки кладуть на пояс, підстрибуючи на двох ногах, пересуваються вперед до дошки, а потім у зворотному напрямі;

– *фізична вправа «Вітер»*: учні підводяться з-за парти, піднімають руки вгору, уявляють, як вітер колихає дерева, роблять нахили разом з тулубом вправо та вліво, імітуючи при цьому шум вітру.

Пропонуємо ознайомитися з добіркою інтернет-ресурсів дитячих руханок та фізкультхвилинок:

фізкультхвилинка «Hare Dance»		руханка «А ти лети у далекі світи»	
фізкультхвилинка «Corn Dance»		руханка: ведмідь Чарлі «Агаду»	
фізкультхвилинка «Alien Dance»		руханка для дітей на англійській мові	
фізкультхвилинка «Вверх-вниз»		руханка «Ми плещемо у долоньки»	
фізкультхвилинка з тваринами		руханка «Стонога»	

Оздоровчі хвилинки під час уроків можуть комбінувати в собі фізичні вправи для постави, вправи для очей, рук, шиї, ніг. Фізичні вправи краще проводити під музичний супровід. Музика допомагає зняти втомленість, відновити рівновагу учнів. Фізичні вправи можуть успішно виконуватися учнями самостійно, а також поєднуватися з елементами ігор. Наприклад: зараз нахилиються вперед ті учні, у кого день народження взимку та весною; те ж саме зроблять всі, хто народився влітку та восени [5].

Слід зауважити, що в дитини є певні межі працездатності, і чим молодший учень, то швидше вона знижується. Це пов'язано з виснаженням нервових клітин, зумовленим нестійкістю нервових процесів, підвищеною збудливістю кори головного мозку. Ось чому важливо запобігти виникненню втоми, своєчасно виявити перші її ознаки та якомога швидше її зняти. Для

цього проводяться вправи-енергізатори. Вони мають відповідати віковим особливостям учнів, бути простими, цікавими та доступними, зручними для виконання на обмеженій площі, емоційними, досить інтенсивними і теж знайомими дітям.

Енергізатор – це коротка вправа, що відновлює енергію класу. Призначення енергізаторів на уроці – створення позитивної психологічної атмосфери в класі, відновлення енергії та посилення групової активності [1].

Енергізатори корисні для послаблення монотонності, збудження активності учнів й заохочення їх до подальшої праці.

Зазначаємо, майже кожен енергізатор містить елемент фізкультхвилинки, але не кожна фізкультхвилинка є енергізатором, оскільки останній використовується не лише для зняття втоми, але й для релаксації. Наприклад, *вправа «Коллективний крик»*. Усі учасники стають в коло. Учитель просить всіх присісти. За сигналом учителя учні починають тягнути звук, одночасно піднімаючись. У процесі вставання шум посилюється. Піком є підстрибування з підняттям рук. Потім шум поступово стихає з моменту повернення у вихідне положення [1].

Вправа «Квітка». Учитель промовляє такі слова: «Теплий промінь упав на землю і зігрів у землі насіннячко. З насіннячка проклюнувся паросток. Із паростка виросла прекрасна квітка. Ніжиться квітка на сонці, підставляючи теплу і світлу кожну свою пелюстку, повертаючи голівку слідом за сонцем». (Виразні рухи учнів: сісти навшпиньки, голову й руки опустити, піднімається голова, розпрямляється корпус, руки піднімаються у сторони – квітка розцвіла, голова злегка відкидається назад, повільно повертається слідом за сонцем, очі напівзакриті, усмішка, м'язи обличчя розслаблені).

Ознайомитися зі збіркою вправ-енергізаторів можна за покликанням URL: <http://surl.li/ckent>.

Рекомендуємо вчителям розпочинати уроки з вправ *дихальної гімнастики*, які добре очищають органи дихання, покращують їх роботу, а також розвивають уяву учнів, наприклад:

– *вправа «Свічка»* (учням необхідно взяти вузьку смужку паперу й уявити, що це свічка та дмухати на неї. Струмінь видиху повинен бути без різких коливань – папір контролює рівність видиху);

– *вправа «Надування кульки»* (імітування надування кульки);

– *вправа «Рубання дров»* (учні стають прямо, ноги ширші за плечі. Руки опущені, пальці рук зчеплені в замок. Піднімають руки вгору, вдихають, прогинаються назад. Потім різко видихають, зі звуком «ха» нахиляються, опускають руки, як під час удару сокирою поміж ніг і відразу піднімають їх угору. Повторити 5-10 разів. Дуже важливо, щоб звук «ха!» був результатом різкого видиху, ішов із грудної клітки).

Більш детально ознайомитися з дихальними вправами, дихальною гімнастикою можна за покликаннями URL: <http://surl.li/ckenm> та URL: <http://surl.li/akdkl>.

Ігри з пальцями були створені для дітей дошкільного віку, початкової школи, але ними доречно користуватися і в середній школі, вони допоможуть вчителю не тільки розвивати мовлення та інтелектуальні здібності учня, а й знімуть психічне навантаження, стануть у нагоді для створення робочого ритму впродовж дня. *Пальчикову гімнастику* можна використовувати як додаткову паузу відпочинку на уроці, коли учням доводиться багато писати [4].

Рекомендуємо вчителям ознайомитися та використовувати в роботі вправи пальчикової гімнастики:

пальчикова гімнастика

«Майстерні руки»

пальчикова гімнастика

«Олівець»

музична пальчикова гра

«Сороконіжка»

Отже, упровадження в освітній процес сучасної школи здоров'язбережувальних форм роботи забезпечать учнів знаннями щодо різноманітних форм підтримки здоров'я, сприятиме формуванню у них ціннісного ставлення до власного здоров'я і здоров'я оточуючих, надасть можливість реалізації отриманих знань у практичній діяльності, набуття здоров'язбережувальних життєвих навиків.

3.2. Збереження здоров'я учнів у процесі інформатизації освіти

Проблемою у сфері національної безпеки України нині виступає питання збереження та укріплення здоров'я нації. Ця проблема комплексна, стратегічна, тому вимагає всебічного аналізу та системного підходу до її вирішення. Одним із напрямів у діяльності по забезпеченню здоров'я особистості є організація освітнього процесу у закладах загальної середньої освіти на основі здоров'язбережувальних технологій. Особливе значення ця проблема отримує в умовах розбудови інформаційного суспільства та забезпечення інформатизації освіти.

Організація освітнього процесу в дистанційному режимі із використанням інформаційно-комунікаційних технологій, забезпечення функціонування відкритої освіти, реалізація можливості для кожної людини навчатись упродовж усього життя стають стратегічними завданнями реформування системи освіти у відповідності до вимог сьогодення.

Питанням значущості використання інформаційно-комунікаційних технологій в освітній діяльності досліджували А. Асмолов, Е. Воронцова, В. Олійник, С. Рамський, А. Семенов, А. Яцишина та інші фахівці, які вказують на суттєві можливості, що надають інформаційно-комунікаційні технології системі освіти [22]. Особливо акцентується увага на сприятті інформаційних технологій формуванню мотивації та підвищенню якості навчання, розвитку уваги, логічного та абстрактного мислення, формуванню творчих здібностей, наданні широких можливостей для самостійної роботи, самоосвіти тощо.

Програма нової української школи орієнтується на розробку й створення Національної освітньої електронної платформи, забезпечення школи сучасним інформаційно-комунікаційним обладнанням та устаткуванням, а забезпечувати освітній процес мають учителі, компетентні у сфері інформаційно-комунікаційних технологій. Але поряд із значущістю використання інформаційних технологій необхідно звернути увагу на ті проблемні аспекти, що пов'язані із включенням цифрових технологій в освітній процес.

Факторами впливу на фізичний стан учнів під час використання інформаційних засобів навчання стають перевантаження, необхідність учням тривалий час сидіти в одному положенні, вплив на організм дитини різноманітних полів тощо.

Зір учнів стає одним із перших факторів тенденції негативного впливу на який мають інформаційно-комунікаційні технології. Офтальмологи визначають ці наслідки як «комп'ютерний зоровий синдром» (Computer Vision Syndrome (CVS)), що знаходить свій прояв у розладі зору, роздвоєнні зображення, відчуттям «піску» під повіками, захворюванні очей, викликаних неправильною ергономікою робочого місця, мерехтінням екрана монітору, відблисками від нього, необхідністю перефокусування погляду з екрана на клавіатуру і у зворотному напрямку. Зазначені фактори можуть спричинити стійке погіршення зору [17].

Незручна поза, необхідність учню займати певне положення, що пов'язане зі специфікою роботи з комп'ютером, викликає обмеженість рухів дитини, негативно впливає на опорно-руховий апарат (порушення постави, ранній розвиток остеохондрозу, зміни у конфігурації хребетного стовпа, захворювання суглобів кистей рук), серцево-судинну систему (погіршення кровообігу у верхніх і нижніх кінцівках, органах малого тазу, збільшення навантаження на серцевий м'яз, погіршення кровопостачання головного мозку), дихальну та ендокринну системи організму школяра [10].

Отже, використання інформаційно-комунікаційних технологій в освітньому процесі є суттєвим фактором загрози фізичному здоров'ю учнів. Але поряд із цим виникає суттєва небезпека й їхньому психічному здоров'ю.

Надмірне залучення інформаційних технологій в освітній процес, безконтрольне користування гаджетами у системах ігор та спілкуванні в соціальних мережах веде до втрати в учнів межі між реальним світом та віртуальним, втраті важливих соціальних контактів, припиненню повноцінного виконання соціальних функцій, деградації особистості підлітка, виникненню невротичних розладів, що може викликати непередбачувані дії [10].

На питання вирішення суперечностей, що виникають між необхідністю інформатизації системи освітньої діяльності та подоланням факторів негативного впливу на фізичне та психічне здоров'я учнів звертають увагу педагоги, психологи, соціологи, лікарі, юристи – фахівці різних галузей [10].

Аналіз підходів до мінімізації шкідливих впливів на здоров'я учнів у процесі реалізації імперативу освіти – її інформатизації – доцільно розпочати з підкреслення думки, що основою цього процесу є здоров'язбережувальне

середовище, що формується в конкретній освітній установі на основі Закону України «Про освіту», де зазначено, що однією із засад державної політики у сфері освіти та принципом діяльності є «... формування культури здорового способу життя...» (<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>).

Упровадження інновацій в освітній процес вимагає моніторингу стану здоров'я учнів, урахування особливостей кожного школяра; створення мотивів навчальної діяльності; мотивування дітей на здоровий спосіб життя; підвищення рухової активності учнів; урахування працездатності учнів протягом робочого дня, запобігання перевантаження учнів, планування вчителем таких видів роботи, які сприяли б зниженню втоми дітей, що є підставою реалізації системи збереження здоров'я учнів узагалі [22].

Чинна нормативно-правова база встановлює систему санітарно-гігієнічних та ергономічних вимог до організації уроків у дистанційному режимі. Санітарний регламент для закладів загальної середньої освіти, який набув чинності з 1 січня 2021 року, обмежує час безперервної роботи з технічними засобами навчання, зокрема комп'ютерами, планшетами, іншими гаджетами.

Наказом Міністерства охорони здоров'я від 01.08.2022 № 1371 «Зміни до деяких наказів Міністерства охорони здоров'я України» внесено зміни до санітарного регламенту для закладів загальної середньої освіти (<http://surl.li/dfnpp>).

В умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації іншого характеру безперервна тривалість навчальних занять у процесі організації дистанційного навчання у синхронному форматі не повинна перевищувати для учнів:

- 1-2 класів (2 навчальних занять по 30 хвилин або 3 – по 20 хвилин);
- 3-4 класів (2 навчальних занять по 45 хвилин або 3 – по 30 хвилин, або 4 – по 20 хвилин);
- 5-6 класів (2 навчальних занять по 45 хвилин або 3 – по 35 хвилин, або 4 – по 25 хвилин);
- 7-9 класів (2 навчальних занять по 45 хвилин або 3 – по 40 хвилин, або 4 – по 30 хвилин, або 5 – по 25 хвилин);
- 10-11 класів (3 навчальних занять по 45 хвилин або 4 – по 35 хвилин, або 5 – по 30 хвилин, або 6 – по 25 хвилин).

Водночас, тривалість навчальних занять, визначена ст. 10 Закону України «Про повну загальну середню освіту», лишається незмінною: 35 хвилин для 1 класу, 40 хвилин для 2-4 класів, 45 хвилин для 5-11 класів. Обмежується лише час безперервної роботи з комп'ютером для уникнення ризиків для здоров'я.

Наприклад, час безперервної роботи з комп'ютером для учня становить максимум 20 хвилин. Цей час учитель може використовувати для синхронної взаємодії (онлайн) – пояснення або загального огляду матеріалу навчального заняття, практичного закріплення вивченого, застосування інтерактивних методів та прийомів навчання, перевірки результатів навчання тощо. Решту часу навчального заняття – 25 хвилин – учитель організовує роботу в асинхронному режимі. Учні можуть виконувати вправи у робочому зошиті,

працювати з текстом і завданнями у підручнику, виконувати творчі завдання тощо. Також наприкінці заняття вчитель може повернутися до режиму відеоконференції (для обговорення виконаних завдань, рефлексії, роботи з електронною освітньою платформою тощо).

Санітарний регламент визначає, що під час роботи з технічними засобами навчання обов'язковим є проведення вправ з рухової активності та гімнастики для очей.

Система методичних заходів збереження здоров'я дітей в умовах включення інформаційно-комунікаційних технологій в освітній процес на всіх предметах повинна бути невід'ємною складовою загальношкільної системи турботи про здоров'я дітей [22].

Здоров'язбережувальна діяльність вчителя при використанні інформаційних технологій реалізується на основі оптимізації та гуманізації освітнього процесу через урахування індивідуальних можливостей, здібностей, стану здоров'я кожного з учнів, організації навчання на інтерактивній основі, позитивного мотивування здобувачів освіти до активної навчальної діяльності за рахунок включення ігрових елементів розвивального спрямування, реалізації суб'єкт-суб'єктної системи взаємовідносин між вчителями та учнями, що у сукупності спрямовує освітній процес на створення фізичного та психічного комфорту для учнів, попереджує їхнє перевантаження [22].

Доцільно підкреслити, що збереження здоров'я дітей в процесі інформатизації освіти реалізується на основі системної участі в цьому процесі всіх суб'єктів освітньої діяльності – керівництва закладу освіти, педагогів школи, учнів та їхніх батьків. Свідома системна робота всіх ланок над забезпеченням здорового способу життя учнів у процесі використання в навчанні інформаційно-комунікаційних технологій дасть можливість ефективно реалізувати інформатизацію освіти на основі забезпечення збереження здоров'я учнів [22].

РОЗДІЛ ІV. ДИДАКТИЧНІ СКЛАДОВІ ПРОЦЕСУ ІНТЕРАКТИВНОГО НАВЧАННЯ ЗМІСТУ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ «СОЦІАЛЬНА І ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНА»

Сучасні світові стандарти в галузі освіти визначають підготовку висококваліфікованих спеціалістів, здатних інтегрувати теоретичні знання і практичні уміння в цілісну систему, володіти новими технологіями тощо.

Інтерактивне навчання – це специфічна форма організації пізнавальної діяльності, яка має передбачувану мету – створити комфортні умови навчання, за яких кожен учень відчуває свою успішність, інтелектуальну спроможність [26].

Інтерактивні технології навчання – така організація освітнього процесу, за якого неможлива неучасть у процесі пізнання:

- кожен учень має конкретне завдання, за виконання якого він повинен публічно прозвітувати;

- від діяльності кожного учня залежить якість виконання поставленого перед групою завдання [14].

Учені О. Пометун і Л. Пироженко розподіляють інтерактивні технології за формами навчання на чотири групи, залежно від мети уроку та форм організації навчальної діяльності учнів:

- інтерактивні технології кооперативного навчання (наприклад, робота в парах, трійках, карусель, робота в малих групах, акваріум тощо);

- інтерактивні технології колективно-групового навчання (наприклад, мікрофон, незакінчені речення, мозковий штурм, ажурна пилка, тренінг та ін.);

- технології ситуативного моделювання (наприклад, імітаційні ігри, рольова гра, драматизація та ін.);

- технології опрацювання дискусійних питань (наприклад, метод ПРЕС, займи позицію, кейс-метод, дискусія тощо) [26].

Інтерактивні технології навчання включають в себе чітко спланований очікуваний результат навчання, окремі інтерактивні методи і прийоми, що стимулюють процес пізнання, та розумові і навчальні умови й процедури, за допомогою яких можна досягти запланованих результатів.

4.1. Використання інтерактивних методів, прийомів і форм навчання курсам соціальної і здоров'язбережувальної освітньої галузі

Науковцями, педагогами, психологами (О. Біда, Є. Ільїн, Г. Коберник, Я. Коменський, С. Личинкова, О. Пометун, Л. Пироженко, В. Сухомлинський, В. Шаталов та інші) визнано, що набуття знань, формування вмінь і навиків, розвиток особистісних якостей, набуття певних компетентностей особистості учня є найефективнішими, якщо в освітньому процесі використовують інтерактивні форми й методи.

Акцентуємо увагу, за допомогою інтерактивних методів учні мають змогу [5]:

- аналізувати навчальну інформацію, творчо підходити до засвоєння навчального матеріалу й таким чином зробити засвоєння знань доступнішим;
- навчитися формулювати власну думку, правильно її висловлювати, доводити власну позицію, аргументувати й дискутувати;
- навчитися слухати іншу людину, поважати альтернативну думку;
- моделювати різні соціальні ситуації, збагачувати власний соціальний досвід через включення в різні життєві ситуації, їх моделювання;
- учитися будувати конструктивні стосунки в групі, уникати конфліктів, розв'язувати їх, шукати компроміси, прагнути діалогу та консенсусу;
- розвивати навички проєктної діяльності, самостійної роботи, виконання творчих робіт.

Дослідження, які проведені Національним тренінговим центром (США, штат Меріленд) у 1980-х роках, підтверджують, що інтерактивне навчання уможливило різке збільшення відсотка засвоєння матеріалу, бо впливає не лише на свідомість учня, а й на його почуття, волю [5]. Результати цих досліджень відображено у схемі, яка має назву «Піраміда навчання» (рис. 13):

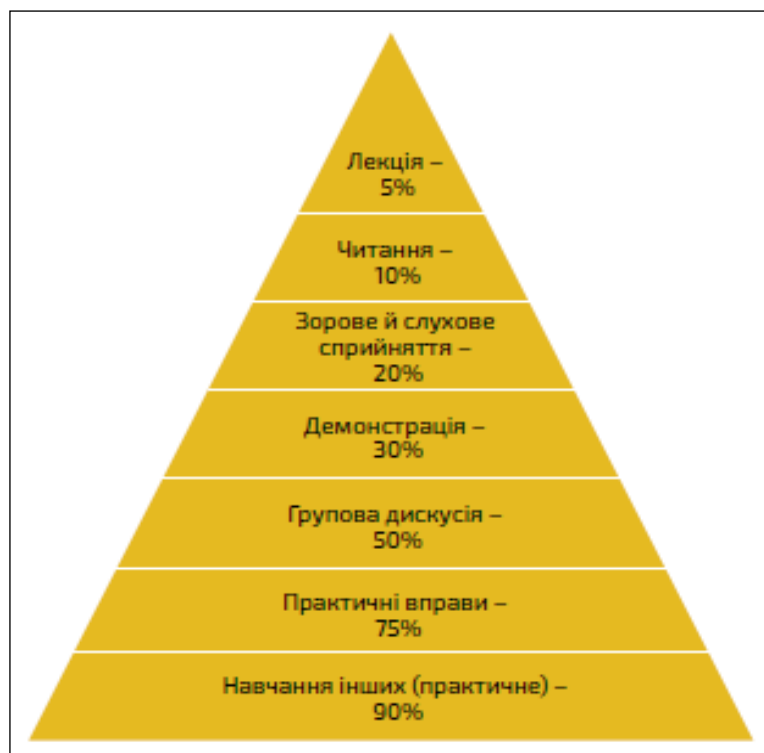

Рисунок 13 – Піраміда навчання

Результати дослідження Національного тренінгового центру (США, штат Меріленд) демонструють, що найменших результатів можна досягти за умов пасивного навчання (лекція – 5 %, читання – 10%, зорове й слухове сприймання – 20%, демонстрування – 30%), а найбільших – інтерактивного (групова дискусія – 50%, практичні вправи – 75%, навчання інших – 90%). Зазначаємо, що ці дані є середньостатистичними, тому в конкретних випадках результати можуть різнитися, але в середньому таку закономірність може простежити кожен учитель.

Залежно від характеру взаємодії вчителя та учнів на уроці, розрізняють пасивні, активні та інтерактивні методи навчання [26].

Пасивні методи – способи навчання, у процесі якого вчитель є основною дійовою особою, що керує ходом уроку, а учні виступають у ролі пасивних слухачів, підпорядкованих директивам учителя.

Активні методи – способи навчання, у процесі якого учні та вчитель взаємодіють одне з одним і учні тут не пасивні слухачі, а активні учасники. Якщо пасивні методи припускають авторитарний стиль взаємодії, то активні – переважно акцентують на демократичному стилі.

Інтерактивні методи – способи навчання, у процесі якого учні й вчитель перебувають у режимі бесіди, діалогу між собою. Це співпраця, взаємонавчання: учитель – учень, учень – учень. При цьому вчитель і учень – рівноправні, рівнозначні суб'єкти навчання. Інтерактивна взаємодія виключає домінування одного учасника навчального процесу над іншим, однієї думки над іншою. Під час такого спілкування учні вчаться бути демократичними, спілкуватися з іншими людьми, критично мислити, ухвалювати обґрунтовані рішення.

На відміну від активних методів, інтерактивні методи орієнтовані на ширшу взаємодію учнів не тільки з учителем, а й одне з одним, на домінування активності учнів у процесі навчання. Роль учителя на інтерактивних уроках зводиться до спрямування діяльності учнів на досягнення цілей заняття.

Наводимо опис деяких форм, методів, прийомів, що забезпечують активну участь і взаємодію учнів одне з одним та з учителем [5]:

- робота у групах;
- мозковий штурм;
- акваріум;
- рольові ігри;
- аналіз історій і ситуацій.

Робота в групах одна з форм діяльності інтерактивних технологій навчання. Обговорення проблемного запитання можна проводити з цілим класом, однак ефективнішим буде, коли його обговорюють у групах. Групове обговорення максимально підвищує активність і внесок кожного учасника; дає змогу більше дізнатися одне про одного, стимулює вільний обмін думками, збільшує ймовірність того, що учні краще зрозуміють почуття і позиції інших, більше зважатимуть на них. Робота у групах розвиває навички активного слухання, співпереживання, співпраці, впевненої поведінки і толерантності [14].

Мозковий штурм (брейнсторм, або брейншторм) – метод, за якого учасники озвучують якомога більше варіантів, зокрема й найнеймовірніші, а потім з усіх обираються найкращі ідеї або рішення, які можна реалізувати на практиці [7].

Переваги цього методу в тому, що він:

- дає змогу за короткий час зібрати максимальну кількість різних думок;

– допомагає залучити до роботи тих, хто зазвичай пасивний і соромиться брати участь у дискусіях;

– активізує увагу та творчі здібності учасників, уможлиблює їх відхід від стереотипних уявлень і стандартних схем;

– є цікавим початком для наступного обговорення у групах.

Акваріум – ефективний метод розвитку вмінь ведення дискусії та вдосконалення навиків роботи в малих групах. Після того як учитель об'єднав учнів у дві-чотири групи та запропонував завдання для виконання та необхідну інформацію, одна з груп сідає в центр класу та утворює своє маленьке коло. Учні цієї групи починають обговорювати запропоновану вчителем проблему. Групі, що працює, для виконання завдання необхідно прочитати вголос ситуацію та обговорити її у групі, використовуючи метод дискусії. Усі інші учні класу мають тільки слухати. Після закінчення 3-5-ти хвилин група займає свої місця, а клас обговорює, чи була думка аргументованою [14].

Рольова гра – групова форма навчання, у процесі якої використовується рольова структура ведення уроку, тобто набір ролей, які регламентують діяльність і поведінку учнів. Рольова гра відіграє важливу роль в активізації освітнього процесу. Це досягається активізацією пізнавально-оцінювальної та практичної діяльності учнів, певною організацією їх взаємодії та спілкування. Учні уявляють себе вигаданими персонажами, які моделюють реальні життєві історії та ситуації.

Рольова гра дає змогу «приміряти» нові моделі поведінки на себе у безпечних умовах. Дія «під маскою» уможлиблює формування власних уявлень учасників про те, як можна вирішити подібну ситуацію в реальному житті. Це також допомагає краще зрозуміти почуття уявного персонажа і розвинути навички емпатії (співпереживання). Крім того, завдяки рольовій грі учасник має змогу краще зрозуміти і висловити свої почуття не боячись розкритись і бути висміяним. Це можливість практичного відпрацювання навиків у ситуаціях, близьких до реальних [26].

Аналіз історій і ситуацій – прийом, за якого відбувається докладний розбір реальної або вигаданої історії, у якій описано, що сталося в житті конкретної людини, групи людей, родини, школи чи громади. Це дає змогу учасникам проаналізувати й обговорити ситуації, з якими вони можуть зіткнутися в реальному житті. Учні аналізують поведінку персонажів, передбачають, оцінюють наслідки різних варіантів їхньої поведінки. Зазначаємо, історія може бути незавершеною. У такому разі учасники самі вирішують, якими можуть бути наслідки і як саме треба діяти, щоб історія завершилася щасливо. Головна цінність цього прийому в тому, що учасники мають змогу експериментувати з «майже реальним життям» і обговорювати різні варіанти поведінки, передбачати, «що з цього вийде» [5].

Метод «Асоціативний куц» полягає в тому, що на початку уроку вчитель визначає одним словом тему, яку потрібно опрацювати, а учні добирають асоціації, що виникають у пам'яті стосовно цього слова. Спочатку висловлюють найстійкіші асоціації, потім – другорядні. Учитель фіксує

відповіді у вигляді своєрідного «куща», який поступово «розростається». Доцільно застосовувати даний метод на етапі актуалізації опорних знань та умінь учнів, для формулювання проблемних запитань та завдань [30].

«Мозковий штурм» ефективний метод колективного обговорення, пошук рішень, який спонукає учасників виявляти свою уяву та творчість. Він визначає вільне висловлення думок усіх учасників і допомагає знаходити багато ідей та рішень. Учитель на уроці називає тему «Мозкового штурму». Учні отримують час для визначення власних суджень. Далі учні об'єднуються в групи (пари), обговорюють запропоновані ідеї, висловлюють їх у процесі фронтальної роботи. Під час презентації ідей усі ідеї без обговорення приймаються (занотовуються). Потім, розпочинається їх аналіз та пошук найефективніших (правильних), визначається коло пропозицій, що потребують подальшого вивчення, дослідження, перевірки раціональності [29].

Приєм «Дерево рішень» на уроках використовується для встановлення причинно-наслідкових зв'язків. Даний прийом був розроблений американським ученим Дж. Беллансом і зараз досить успішно застосовується на уроках з розвитку критичного мислення [27].

Силует дерева вчителем зображується на дошці (рис.14). Його стовбур широкий, адже на ньому записують головну тему, ключове питання дискусії з певної проблеми, яка вже має чи може спричинити прогнозовані наслідки. Гілки дерева – наслідки та варіанти причин, що можуть спровокувати ці наслідки. Листя дерева – аргументи, що доводять правоту названих причин, вказаних на гілці. Основа дерева – висновок, який формулюють внаслідок обговорення проблеми.

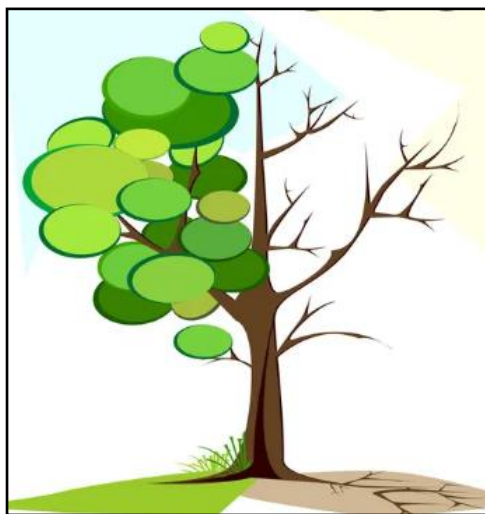

Рисунок 14 – Шаблон дерева рішень

Наводимо приклад використання прийому «Дерево рішень», яке можна запропонувати учням під час вивчення теми «Раціональне використання ресурсів»:

Стовбур (проблемне питання): Люди все частіше намагаються розвивати забудову на берегах річок, вирубуючи значні ділянки лісу. Якими можуть бути наслідки такої господарської діяльності людей? Що може статися в майбутньому з річками України?

Гілка (причина):

Незаконне вирубування лісів ⇒

Знищення лісових рослин,
місць мешкання лісових
жителів ⇒

Обміління річки ⇒

Забудова
територій

прибережних ⇒

Листя (наслідки, аргументи):

Зменшення кількості чистого повітря;
зниження рівня ґрунтових вод; обміління
річок; обвали та зсуви берегів

Знищення екосистеми лісу

Заростання водойми водоростями;
цвітіння води; погіршення умов для
існування водних мешканців; зниження
рибопродуктивності водойми

Засмічення прибережних територій,
використання річки для зливу
відпрацьованої побутової води;
знищення місць відпочинку та
оздоровлення людей

Основа дерева (висновок): Забудова прибережних територій річок України, призведе до знищення їх прибережних ландшафтів, що є вкрай неприпустимим. У літню спеку річка дає людям можливість відпочити та оздоровитися. Достатня кількість води в річках сприяє розмноженню прісноводної риби. А ліс, який росте на берегах річки захищає їх від руйнування, є джерелом кисню, дає людям гриби, ягоди, лікарські рослини та позитивні емоції.

Прийом «Кошик ідей» – «наповнювати» кошик ідеями можна індивідуально, у парах, у команді. На відміну від «Кластера», який показує логічні ланцюжки, «Кошик» – поняття, пропозиції, тези, припущення, роздуми учнів, які будуть обговорюватися та аналізуватися в процесі навчання певної теми (рис. 15).

Рисунок 15 – Шаблон кошика ідей

Отже, інтерактивні форми, методи, прийоми є невід’ємною складовою освітнього процесу. Вони сприяють формуванню внутрішньої мотивації до навчання, умінню осмислювати отриману інформацію, висловлювати власну думку та спонукають учнів до саморозвитку. Інтерактивні технології мають великий вплив на підвищення якості освітнього процесу та рівня пізнавальної активності учнів. Інтерактивне навчання дає змогу зробити урок змістовним,

творчим, пізнавальним і цікавим. Воно розкриває величезний творчий потенціал педагога та учнів, сприяє формуванню ключових компетентностей, розвиває комунікативні вміння і навички, вчить працювати в колективі, прислухатися до думки товаришів. Створюється атмосфера спілкування, яка характеризується відкритістю, взаємодією учасників, рівністю їх аргументів, накопиченням спільного знання, можливістю взаємної оцінки та контролю.

4.2. Тренінг – сучасна інтерактивна форма навчання змісту галузі

Реалізація програм первинної профілактики захворювань та здорового способу життя, навчання предметам, пов'язаних із розвитком життєво важливих компетенцій учнівської молоді, вимагають використання сучасних інтерактивних технологій навчання.

Оскільки під час навчання здорового способу життя учнівська молодь має засвоїти інформацію, у якій йдеться про стосунки між людьми, уміння керувати своєю поведінкою, правильно оцінювати себе та інших, визначати наслідки своїх дій, відповідати за свої вчинки тощо – усе це безпосередньо стосується самого учня, отже, є глибоко особистісним для нього. Цей факт викликає певний емоційний відгук на отриману інформацію. Природно, що учень прагне відреагувати на емоційні стани, що виникли. Якщо урок проводиться в лекційній формі, реагування є неможливим, що спонукає учня «відключитись» від подальшого слухання вчителя та поринути у власні переживання.

Інтерактивні форми навчання, різновидом яких є тренінг, найбільше відповідає вимогам сучасності. Тренінг (тренінгове заняття) – форма групової роботи, що забезпечує активну участь і творчу взаємодію учасників між собою і з учителем [5].

На тренінгу перевага віддається діяльності не вчителя, а учнів, особистий досвід яких є основою для навчання. Учитель на тренінгу відіграє роль фасилітатора (від англ. *facilitate* – допомагати, полегшувати, сприяти). Він скеровує діяльність та взаємодію учасників на вивчення теми та досягнення мети тренінгу.

Тренінг складається із трьох частин: вступної, основної та заключної (рис. 16).

Вступна частина є неодмінним і обов'язковим елементом кожного тренінгу, але займає не більше 10-20 хвилин. Вона визначає вирішення таких завдань:

- актуалізація матеріалу попереднього уроку (отримання зворотного зв'язку). Зазвичай це відбувається у формі опитування або експрес-перевірки домашнього завдання;

- актуалізація теми поточного тренінгу та з'ясування очікувань. Завдання цього етапу – допомогти учням актуалізувати наявні знання із заданої теми та сформулювати результати, яких вони хочуть досягти в ході її вивчення;

- створення доброзичливої та продуктивної атмосфери (цей етап називають загальним поняттям «знайомство». Він проходить у формі само- чи взаємопрезентації учасників тренінгу);

– підтримання демократичної дисципліни у формі прийняття, уточнення або повторення правил групи.

Рисунок 16 – Структура тренінгу (за Т.В. Воронцовою)

Основні правила поведінки під час тренінгу розробляють колективно або їх оголошує учитель (у такому разі учням пропонують їх змінити чи доповнити).

Основні правила тренінгу визначають, що учасники мають: говорити почергово, коротко та за темою; намагатися не повторювати, а доповнювати сказане іншими; виявляти активність, доброзичливість і повагу до думки кожного. Правила тренінгу записують на великому аркуші паперу та вони мають бути доступними учням на кожному уроці, щоби можна було, якщо треба, послатися на відповідне правило. Для того, щоби діти охоче дотримувалися правил, їх необхідно колективом погодити та прийняти (наприклад, за допомогою голосування, особистих підписів тощо) [5].

Основна частина тренінгу – кілька тематичних завдань у поєднанні з руханками (вправами на зняття м'язового та психологічного напруження).

В основній частині тренінгу іноді виокремлюють теоретичний і практичний блоки. Проте цей поділ є досить умовним. Адже знання (як і вміння та навички) на тренінгу набувають у процесі виконання практичних завдань (міні-лекції, бесіди, мультимедійної презентації, взаємонавчання, виконання проєкту, робота у групах тощо) [20].

Учитель має організувати весь матеріал із тематики тренінгу в логічній послідовності та відібрати ключові знання й навички, що необхідно засвоїти за відведений час.

Зазначаємо, інформаційні блоки (розповідь, демонстрування, пояснення) мають бути короткими (до 5 хв) і чергуватися з інтерактивними (дискусія, мозковий штурм, аналіз історій, дебати). Для відпрацювання умінь необхідно використовувати рольові ігри. Кожна інтерактивна вправа має завершуватися коротким обговоренням і підбиттям підсумку.

Заклучна частина тренінгу включає:

- підбиття підсумків тренінгу;
- отримання зворотного зв'язку від учасників;
- релаксацію і процедури завершення тренінгу.

Цей етап має об'єднати всі розглянуті впродовж заняття теми для логічного підбиття підсумку. Завершення – це можливість для відповідей на запитання і формулювання завдань на майбутнє. Учитель може рекомендувати літературу, відеоматеріали, сайти в інтернеті для самостійного опрацювання. Важливо, щоб учні завершували роботу із задоволенням і високою мотивацією застосовувати набуті вміння та отримані знання.

Для результативного й ефективного тренінгу важливо досягти двох, на перший погляд несумісних цілей. З одного боку, треба створити атмосферу відкритості, розкритості і дружньої співпраці, а з іншого – забезпечити демократичну дисципліну, тобто свідоме виконання певних правил, добровільно прийнятих більшістю учасників [20].

Пропонуємо вчителям ознайомитися з добірками вправ, які можна пропонувати учням до виконання на відповідному етапі тренінгу.

Етап «Знайомство» – вправи на знайомство учасників є одними з ключових вправ на тренінгу [5]. Рекомендуємо вчителям проводити їх на початку кожного тренінгу. Наприклад:

– *Вправа «Портрет по колу»* (мета вправи – перше знайомство, створення сприятливого психологічного клімату на тренінгу, емоційне розвантаження. Необхідно роздати учасникам аркуші паперу та різнокольорові фломастери й повідомити їх, що під час виконання цієї вправи вони повинні чітко виконувати вказівки вчителя. За командою вчителя, учні одночасно починають малювати свій портрет. За кілька секунд подається команда передати малюнок своєму сусідові справа і продовжити малювати портрет свого сусіда зліва. Через кілька секунд команда повторюється і так далі, аж поки учень не отримає власний портрет. Учні пишуть на малюнку своє ім'я і по черзі його представляють).

– *Вправа «Кросворд»* (учасники записують своє ім'я у стовпчик і навпроти кожної літери пишуть слово, яке починається з неї і характеризує цю людину. Наприклад, МАРИНА:

М → миролюбна.

А → активна.

Р → рішуча.

І → інтелегентна.

Я → яскрава.

Потім по черзі зачитують написане. Під час виконання цієї вправи критика недоречна. Наголошуємо, навіть якщо не надто старанний учень назвав себе працьовитим, це свідчить про те, що він хотів би стати таким. Тому не можна критикувати його, а навпаки, необхідно підтримати це бажання).

– *Вправа «Хто я?»* (підходить для одного з перших знайомств, сприяє створенню зацікавленої й доброзичливої атмосфери. На аркушах паперу необхідно написати цифри від 1 до 5 і п'ять разів дати відповіді на запитання: «Хто я?» Доцільно взяти до уваги риси вдачі, почуття, інтереси. Наприклад: «1. Я веселий. 2. Я люблю читати... і т.д.»).

– *Вправа «Павутиння»* (потрібен клубок ниток, який учасники кидають один одному в довільному порядку, і той, хто впіймав його, розповідає щось про себе. Потім «павутиння», що утворилося, розплутують у зворотному порядку, називаючи ім'я, якій кидають клубок. Таку вправу можна виконувати і з м'ячиком).

– *Вправа «Продовжте речення»* (для чергового знайомства можна запропонувати учасникам продовжити речення: «У людях я найбільше ціную те...», «Я пишаюся тим, що...» або «Мое життєве кредо – це...»).

– *Вправа «Якби я був...»* (мета вправи – самопізнання, розвиток креативності. Учаснику необхідно продовжити фразу «Якби я був фруктом (новорічним подарунком, природним явищем, твариною, рослиною, квіткою...), то був би...» і пояснити чому).

Після оголошення мети тренінгу та прийняття правил групи, необхідно звернутися до учасників із проханням письмово висловити свої очікування. Це можуть бути різні побажання, наприклад, добре провести час, щось дізнатися, чогось навчитися, знайти нових друзів, отримати позитивні емоції тощо.

Наводимо декілька прикладів проведення етапу тренінгу «Очікування» [5]:

– *Вправа «Гора»* (намалювати на аркуші гору, а очікування учасників, записані на клейких папірцях, розмістити біля її підніжжя. Після закінчення тренінгу попросити учнів проаналізувати, які сподівання справдилися, і перенести їх на вершину цієї гори).

– *Вправа «Метелики»* (очікування записують на метеликах, які літають навколо квітки, а після закінчення тренінгу «сідають» (або не «сідають») на неї).

– *Вправа «Пісочний годинник»* (очікування у формі піщинок прикріплюють у верхній частині пісочного годинника. Наприкінці тренінгу ті очікування, що справдилися, переміщують у нижню частину пісочного годинника).

Сформовані в такому вигляді очікування учасників допоможуть врахувати реальні потреби учнів, а після закінчення роботи полегшать аналіз того, які очікування справдилися, а які – ні.

Обов'язкою умовою тренінгу є виконання практичних завдань, що чергуються з руханками, тобто *вправами для зняття м'язового та психологічного напруження*. Ученими доведено, що включення рухових елементів робить освітній процес набагато ефективнішим. Наводимо декілька прикладів вправ руханок, які можна використати під час проведення тренінгу [5].

– *Вправа «Саймон сказав...»* (учні стають у коло, та слухають слова вчителя: «Саймон сказав: «Зроби так» – і показує певний рух (присісти, поплескати в долоні, підняти ногу, покрутитися, підскочити, виконати танцювальний рух). Решта учнів повторює його. Потім другий учасник каже: «Саймон сказав: «Зроби так» – і показує інший рух, і так далі по колу).

– *Вправа «Дзеркало»* (усі учні стають у коло. Відтак по черзі показують, як вони виявляють свої емоції (радіють, дивуються, сумують): «Я радію ось так...», «Я сумую ось так...», інші повторюють за ним).

– *Вправа «Море хвилюється...»* (учитель промовляє, а учасники імітують рухами: «Море хвилюється, раз. Море хвилюється, два. Море хвилюється, три. Кумедна фігура на місці замри!» Усі завмирають у кумедних положеннях. Учитель обирає найкумеднішу фігуру. Це – новий ведучий. Він може сказати: «Море хвилюється, раз. Море хвилюється, два. Море хвилюється, три. Спортивна (ледача, грайлива, сидяча, лежача) фігура на місці замри». І так далі).

– *Вправа «Ураган для тих...»* (для цієї вправи необхідно прибрати зайві стільці. Учні сидять, а вчитель стоїть (йому не вистачає стільця) і говорить: «Ураган для тих, у кого чорне взуття». Усі, хто в чорному взутті, устають зі свого місця і намагаються сісти на інше. Той, кому не вистачило стільця, стає ведучим і говорить: «Ураган для тих, хто народився влітку (у кого довге волосся, коротке волосся, хто ходить до школи, бачив море, любить солодке...)».

– *Вправа «Погода у Занзібарі»* (учням необхідно стати в коло, повернутися праворуч і йти, повторюючи рухи за вчителем на слова: «У Занзібарі гріє сонечко (гладити по плечах того, хто йде попереду), дме легкий вітерець (провести пальцями по спині). Та ось хмарки закрили сонце, почав накрапати дощик (стукати пальцями), здійнявся вітер (терти спину), почалася злива (енергійно стукати пальцями по спині), град (кулаками). Але що це? Буря вщухає (усе у зворотному порядку). Злива переходить у дрібний дощик, буря перетворюється на легенький вітерець. У Занзібарі сонечко». Можна продовжити гру, розвернувши учнів на 180° і запропонувати подякувати тим, хто стояв позаду зі словами: «А в Україні холодно. Коли виходиш на вулицю, мороз хапає за щоки (щипати за щоки), за вуха (масажувати вуха), пробирається під куртку (щипати спину), мерзнуть ноги (тупотіти ногами). Та коли заходиш у дім, стає тепліше, пощипують вуха, щоки (терти вуха, щоки). Поступово зігріваєшся і розслаблюєшся (гладити по плечах, спині)».

Під час виконання різноманітних завдань учнів доцільно *об'єднувати в групи*. Наводимо для вчителів кілька найуживаніших варіантів об'єднання [5].

– Якщо вчитель знає, скільки груп треба утворити (наприклад, вісім), можна учнів розрахувати від одного до восьми.

– Якщо потрібно об'єднати учасників у дві групи, розрахувати їх на: день і ніч, я і ти, лівий і правий, жайворонок і сова, земля і небо тощо.

– Об'єднати у три групи можна розрахунком за кольорами світлофора (зелений, жовтий, червоний), іменами казкових персонажів (Ніф-Ніф, Нуф-Нуф, Наф-Наф) тощо.

– У чотири групи можна об'єднати за порами року (зима, весна, літо, осінь), назвами океанів (Індійський, Атлантичний, Тихий, Північний Льодовитий), сторонами світу (північ, південь, схід, захід) тощо.

– Якщо потрібно об'єднати учасників у сім груп, можна розрахувати їх за кольорами веселки (червоний, оранжевий, жовтий, зелений, блакитний, синій, фіолетовий), нотами (до, ре, мі, фа, соль, ля, сі) або днями тижня (понеділок, вівторок, середа, четвер, п'ятниця, субота, неділя).

– Об'єднання у 12 груп доцільно здійснити за назвами місяців.

– Швидко об'єднати наприклад, 20 учасників у п'ять груп, можна взявши п'ять листівок, кожна з яких розрізати на чотири частини. Роздати їх учням і запропонувати об'єднатися у групи, склавши з частин цілі листівки. Листівок має бути стільки, скільки бажаєте утворити груп.

– Об'єднати учнів у групи можна роздавши їм геометричні фігури (кола, квадрати, трикутники, ромби, паралелепіпеди) та запропонувати їм об'єднатися за цими формами.

– Розрахувати учасників за назвами квітів (тройнди, лілеї, ромашки, проліски), фруктів (яблука, банани, помаранчі, виноград), овочів (капуста, огірок, буряк, морква), видами зернових (жито, пшениця, рис, гречка), марками автомобілів (БМВ, мерседес, мазда, тойота), мобільних телефонів (самсунг, нокія, сіменс, моторола), напоїв (фанта, пепсі, кола, спрайт) тощо.

Вправи на *отримання зворотного зв'язку* допомагають учасникам систематизувати свій досвід, висловити думки і почуття з приводу тренінгу, а вчитель зможе звірити результати своєї роботи з очікуваними і, за потреби, підкоригувати свої майбутні плани й дії [15].

– Вправа «Карта вражень» (необхідно зробити «Карту вражень». Це може бути аркуш паперу, прикріплений у кутку кімнати, а під ним – клейкі папірці, на яких учасники можуть писати свої думки стосовно тренінгу).

– Вправа «Відкритий мікрофон» (завершуючи кожен окремий тренінг, запропонуйте учням по черзі продовжити фразу: «На цьому тренінгу я...» (усвідомила, що..., дізнався про те...)).

Проведення уроків у формі тренінгу дає можливість вчителю застосовувати різноманітні прийоми та методи; ефективно організовувати освітній процес; створювати комфортні умови для співпраці з учнями; розвивати навички спілкування та критичне мислення тощо.

РОЗДІЛ V. ВИКОРИСТАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА УРОКАХ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ «СОЦІАЛЬНА І ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНА»

5.1. Технологія розвитку критичного мислення в учнів у новій українській школі

В умовах нової української школи актуальною є проблема розвитку критичного мислення в учнів, яке є дієвим способом виховання громадян, які повинні про все мати власну думку та не дозволяти маніпулювати своєю свідомістю.

Людина повинна критично мислити, мати власну думку на події, уміти аналізувати та приймати швидкі зважені рішення у повсякденному житті та у складних неординарних ситуаціях.

Проблемою розвитку критичного мислення займалися вчені: Л. Виготський, Дж. Дьюї, М. Коул, Д. Вертч, Л. Брунер та ін. Свої наукові дослідження присвятили цій проблемі й вітчизняні вчені М. Красовицький, О. Белкіна, Ю. Стежко та ін [28].

В Україні розробкою методики критичного мислення в учнів займається О. Пометун. Її розробки, дослідження з цього питання представлені на освітній платформі «Критичне мислення» (<http://surl.li/djqwf>).

У Концепції «Нова українська школа» саме розвиток критичного мислення в учнів є одним з наскрізних завдань освітнього процесу. У закладах освіти впроваджуються технології розвитку критичного мислення, що спрямовані на формування в учнів аналітичного мислення [31].

На сьогодні в наукових джерелах можна знайти різні визначення поняття «критичне мислення». Основні трактування терміна в науково-методичній літературі такі:

– критичне мислення – активність розуму, спрямована на виявлення й виправлення своїх помилок, точність тверджень і обґрунтованість міркувань (О. Тягло) [29];

– критичне мислення – уміння індивіда оцінювати свої думки та сторонні впливи, виявляти в них сильні та слабкі аспекти, не розглядати як істину кожную здогадку, а піддавати її сумніву й перевірці (Г. Липкіна, Л. Рибак) [2];

– критичне мислення – здатність людини усвідомлювати власну позицію з того чи іншого питання, уміння знаходити нові ідеї, аналізувати події і оцінювати їх, приймати ретельно обдумані, зважені рішення стосовно будь-яких думок і дій (О. Пометун) [25].

Спільним для поглядів щодо визначення змісту поняття «критичне мислення» є те, що критичне мислення розглядають як багаторівневий процес, до того ж розглядають його комплексно (з урахуванням педагогічного, методичного, когнітивного та філософського та ін. аспектів).

Узагальнивши визначення вчених [2, 6, 16, 25, 28, 29] зазначаємо, що критичне мислення – розумова діяльність, яка є усвідомленою та самостійною і

направлена на виявлення істини та генерування нових ідей шляхом збирання інформації, її аналізу, співставлення фактів.

Критичне мислення формується поступово, воно є результатом щоденної роботи вчителя й учня.

Критичному мисленню притаманні такі характеристики (рис. 17):

Рисунок 17 – Характеристики критичного мислення

Формулювання запитань є одним із механізмів формування навиків критичного мислення [30]. Можна з упевненістю сказати, що запитання стимулюють критичне мислення.

Уміння ставити запитання формуються за допомогою таких методів та прийомів технології розвитку критичного мислення як: «Ромашка запитань», «Кубування», «Товсті/тонкі запитання», «З-Х-Д», «Інтерв'ю», «6W», «Банк запитань», «Обмін проблемами», «Читання в парах/запитання в парах» [18].

Використання технології розвитку критичного мислення дозволяє: визначати проблему, аналізувати, синтезувати, оцінювати інформацію з будь-яких джерел; висувати альтернативи й оцінювати їх, обираючи спосіб розв'язання проблеми чи власну позицію щодо неї; обґрунтовувати обрану позицію [6]. Такий підхід дає змогу вчителю побудувати навчання як поетапне

формування кожного з названих мисленнєвих умінь з одночасною увагою до характеристик самого процесу мислення учня.

Дослідниця О. Пометун розподілила методи для розвитку критичного мислення за структурою уроку (додаток Б).

Для розвитку критичного мислення на уроках, учителям доцільно використовувати методи та прийоми інтерактивного та інноваційного навчання: складання сенканів, «мозковий штурм», «кубування», «асоціативний куц», читання з позначками, метод «Прес», «Дерево рішень», «Кошик ідей», «Кубик Блума» тощо.

На уроках доцільно використовувати форму роботи щодо створення *інтелект-карт*, як одну із технологій осмислення та запам'ятовування інформації. «Карти розуму», «карти пам'яті», «ментальні карти», «асоціативні карти» являють собою деревоподібні схеми. Робота над створенням таких схем активізує уяву, творче, критичне та асоціативне мислення, і всі види пам'яті: зорову, слухову та механічну [13, 18]. Створення ментальних карт дозволяє задіяти одразу обидві півкулі мозку: наявність графічних знаків та символів активує ліву, а образні картини та кольори – праву [5].

Усе частіше вчителі почали використовувати інтелект-карти під час освітнього процесу, так як вони можуть бути застосовані до будь-яких тем вивчення (рис. 18). Наприклад, виконання завдань із побудови інтелект-карти доречно здійснювати як виконання групового завдання, при цьому кожна група створює певну гілочку відповідно до визначеного поняття або ідеї. Потім вони об'єднуються в загальну карту знань. Такий вид роботи зручно використовувати при вивченні тем з великою кількістю понять і багатьма варіантами виконання робіт [12].

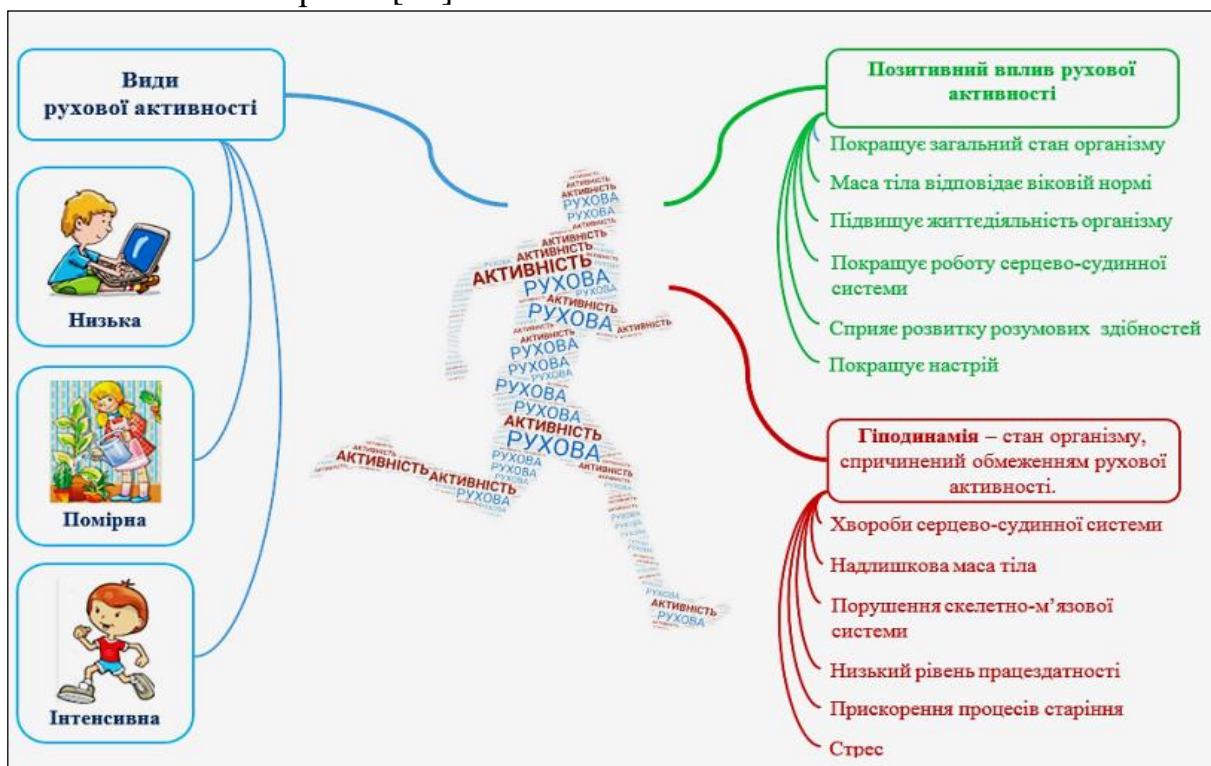

Рисунок 18 – Інтелект-карта до теми «Рухова активність»

Створювати інтелект-карти можна власноруч або за допомогою програмних засобів. Існує різноманітне програмне забезпечення для створення та редагування ментальних карт, яке користувач може встановити на комп'ютер або працювати з редакторами в режимі он-лайн, а саме:

– Bubbl.us (інтернет-сервіс спільного створення мап думок)
<https://bubbl.us/>.

– FreeMind (має інтуїтивний інтерфейс, містить багато варіантів дизайну графічних елементів) <http://surl.li/dfcik>;

– Mind42 (можливість одночасної роботи над картою кількох користувачів, інтегровано пошук зображень за картинками Google)
<https://mind42.com/>.

– VivaMind (інтернет-сервіс для створення і публікації мап думок)
<http://surl.li/dfcir>.

5.2. Таксономія Б. Блума на уроках соціальної і здоров'язбережувальної освітньої галузі

На уроках з освітньої галузі «Соціальна і здоров'язбережувальна», із метою розвитку критичного мислення можуть бути ефективно використані запитання різного рівня на основі таксономії Б. Блума. Користуючись ними, учитель може скеровувати мислення учнів, «переводити» їх з одного рівня на інший, більш високий. Важливим інструментом учителя є також так звані «дієслова за Блумом» (Bloom Taxonomy Action verbs). На їх основі вчитель формулює пізнавальні завдання різного рівня і планує відповідну індивідуальну та групову діяльність учнів. Таксономія є як підґрунтям для створення учнями комплексних навчальних проєктів [27]. Сукупність цих інструментів створює навчальне середовище, що забезпечує ефективний розвиток мислення школярів.

Зазначаємо, таксономію Б. Блума можна застосовувати не лише як інструмент для планування цілей уроку, але і як основу для розвитку критичного мислення учнів, оскільки визначені нею високі рівні мислення співвідносять з мисленнєвими операціями критичного мислення [27]. Планування вчителем навчальних цілей і результатів, спираючись на таксономію, і досягнення їх за допомогою відомих сьогодні дидактичних інструментів допомагає вчителю і учню ясно уявити собі конкретні методичні кроки розвитку критичного мислення учнів [5].

Під час проведення уроків педагоги, з метою розвитку критичного мислення, можуть ефективно використовувати запитання різного рівня на основі таксономії Б. Блума. Користуючись ними, учитель може скеровувати мислення учнів, «переводити» їх з одного рівня на інший, більш високий. Важливим інструментом учителя історії є також так звані «дієслова за Блумом» (Bloom Taxonomy Action verbs). На їх основі вчитель формулює пізнавальні завдання різного рівня і планує відповідну індивідуальну та групову діяльність учнів. Таксономія виступає також як підґрунтя для створення учнями комплексних навчальних проєктів. Сукупність цих інструментів створює

навчальне середовище, що забезпечує ефективний розвиток мислення учнів [27].

На думку Б. Блума, цілі навчання безпосередньо залежать від ієрархії розумових процесів, як-от запам'ятовування (remembering), розуміння (understanding), застосування (application), аналіз (analysis), синтез (synthesis) та оцінка (evaluation). Кожному з цих рівнів за допомогою певних дієслів може пропонуватися набір завдань. Педагоги, які навчають критичного мислення, використовують цей інструмент [27].

Якщо слідувати, розробленій Б. Блумом таксономії, то знання учнів – це лише перший, найпростіший рівень класифікації. Далі йдуть ще п'ять рівнів цілей (або результатів) навчання, причому перші три – знання, розуміння, застосування – цілі нижчого порядку (мисленням низького рівня). А наступні три – аналіз, синтез, оцінювання – вищого порядку (мисленням високого рівня).

Учений Б. Блум установив також, що між рівнями мислення і відповідями на запитання, які ставляться, існує прямий зв'язок. Більше того, самі запитання утворюють ієрархію цілком відповідну таксономії мислення. Запитання на запам'ятовування відносяться до найнижчого рівня. А запитання на оцінку або судження розглядаються як високий рівень мислення. Насправді, усі запитання важливі й усі вони приводять до різних видів мислення [27].

Відповідаючи на запитання, учні аналізують й інтерпретують інформацію, аналізують ідеї, будують гіпотези, відстоюють свою точку зору. Запитання є засобом стимулювання різних видів мислення на різних рівнях складності (рис. 19).

	Навчальна мета/рівень	Результат, якого досягають учні
Н р і з в е к н й	Знання	запам'ятовування та відтворення учнями змісту навчальної інформації, включаючи факти, поняття, терміни й теорії
	Розуміння	здатність учнів сприймати викладене й передавати в іншій формі (своїми словами, іншою мовою, у графіку і т. д.), установлювати зміст інформації, прогнозувати, виходячи з раніше отриманої інформації
	Застосування	уміння без зовнішньої підказки застосовувати у новій ситуації знання, набуті раніше, використовувати теоретичні знання у життєвій ситуації
В р і с в е к н й	Аналіз	уміння учнів розподіляти матеріал на окремі складові, порівнювати частини, установлюючи їх взаємозв'язки, логіку, класифікуючи, розуміючи модель, структуру їх організації
	Синтез	здатність учнів до творчого поєднання частин або елементів у нове ціле з іншими властивостями
	Оцінювання	уміння учнів робити кількісні або якісні оцінки, що основані на використанні критеріїв або стандартів, та формулювати ціннісні судження про ідеї, дослідження, рішення, методи тощо

Рисунок 19 – Ієрархія розумових процесів за Б. Блумом

Використання на уроках запитань високого рівня – на аналіз, синтез, оцінку – дозволяє вчителю ефективно розвивати критичне мислення учнів. Уміння вчителя формулювати такі запитання є обов'язковою умовою вирішення цієї задачі. Розвинути уміння в учнів формулювати запитання різного рівня у процесі дослідження того чи іншого джерела знань, може допомогти використання вчителем спеціальних питальних слів для кожного рівня запитань [25]. Такі слова можуть певний час виступати опорою для розвитку мислення учнів, зокрема і зоровою. Проте, використання таксономії Б. Блума визначає й формулювання пізнавальних завдань, які забезпечують досягнення навчальних результатів різного рівня. Такі завдання можуть бути побудовані за допомогою спеціальних дієслів, що «програмують» мисленнєву діяльність учнів певного рівня (рис. 20).

Відтворення (знання)	Розуміння	Застосування	Аналіз	Синтез	Оцінка (оцінювання)
1. Назвіть основні частини...	8. Поясніть причини того, що...	15. Зобразить інформацію графічно...	22. Розкрийте особливості...	29. Запропонуйте новий (інший) варіант...	36. Упорядкуйте та обгрунтуйте...
2. Згрупуйте разом усі...	9. Окресліть у загальних рисах кроки, необхідні для того, щоб...	16. Запропонуйте спосіб, що дозволяє...	23. Проаналізуйте структуру... з точки зору...	30. Розробіть план, що дозволяє (перешкоджає)...	37. Визначте, який з розв'язків є оптимальним для...
3. Складіть список занять, що стосується...	10. Покажіть зв'язки, які на вашу думку, існують між...	17. Зробіть ескіз малюнка (схеми), що показує...	24. Складіть перелік основних властивостей... , що характеризують... з точки зору...	31. Знайдіть незвичний спосіб, що дозволяє...	38. Оцініть значимість... для...
4. Розмістіть у певному порядку...	11. Побудуйте прогноз розвитку...	18. Порівняйте... і..., а потім обгрунтуйте...	25. Створіть класифікацію... на основі...	32. Придумайте гру, яка...	39. Визначте можливі критерії оцінки...
5. Подайте у формі тексту...	12. Прокоментуйте положення про те, що...	19. Проведіть (розробіть) експеримент, що підтверджує...	26. Знайдіть в тексті (моделі, схемі) те, що...	33. Запропонуйте нову (свою) класифікацію...	40. Висловіть свою думку з приводу...
6. Згадайте та напишіть...	13. Перефразуйте ідею про те, що...	20. Розробіть та проведіть презентацію...	27. Порівняйте точки зору... і... на...	34. Напишіть можливий (найбільш імовірний) сценарій розвитку...	41. Оцініть можливості... для...
7. Прочитайте самостійно...	14. Наведіть приклади того, що (як, де)...	21. Розрахуйте... на основі даних...	28. Визначте принципи, що лежать в основі...	35. Викладіть у формі... свою думку (розуміння)...	42. Проведіть експертизу стану...

Рисунок 20 – Конструктор задач за рівнями таксономії Б. Блума

Наприклад, учитель може поставити учням такі запитання:

– на перевірку знань (Що таке здоров'я? Від чого воно залежить? Які складові багополуччя людини? Які види термометрів Ви знаєте?);

– на розуміння інформації (Як Ви розумієте слова авторського тексту в підручнику: «Здоров'я – необхідна умова навчання, творчості, здійснення мрій?»);

– на пошук можливостей застосування інформації (Хто може використовувати на практиці знання щодо надання першої медичної допомоги? Чим це може бути корисно в умовах воєнного стану в країні?);

– на аналіз (Які основні елементи небезпек? Які наслідки небезпечних ситуацій? У чому схожість та відмінність рятувальних та аварійних служб?);

– на синтез (Як пов'язані між собою потреби в піраміді потреб А. Маслоу? Який висновок можна зробити з фактів, що ілюструють безпеку пішоходів?);

– на оцінку (Висловіть свою думку щодо важливості життєвих навиків, Оцініть ризики загрози життю, що пов'язані з пожежею в школі, магазині, лісі).

Приєм «Кубик Блума» – прийом, який допомагає розглядати тему різнобічно. Для цього на кожній грані кубика написані пізнавальні завдання, які спонукають до дії (рис. 21):

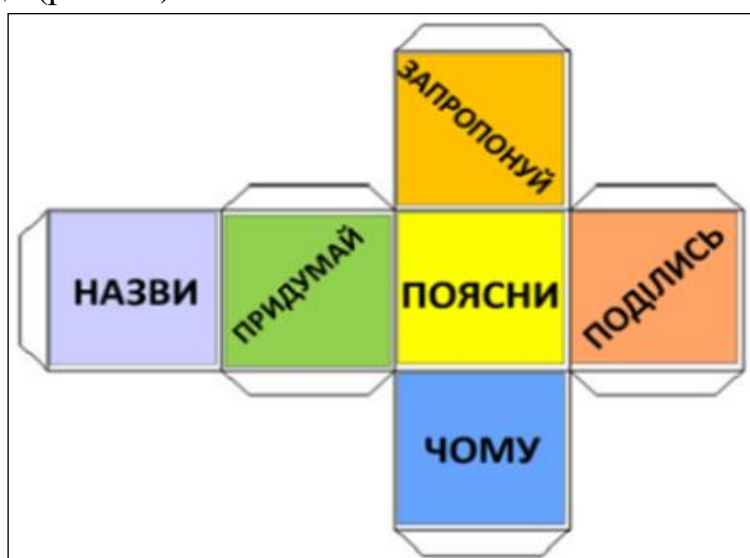

Рисунок 21 – Кубик Блума

– *назви* (корисні звички, небезпечні ситуації...). Таким способом перевіряються пізнання фактичного матеріалу;

– *чому* (поясни чому необхідно вимірювати температуру тіла, знати номери телефонів служб порятунку...). Відповідь на запитання «чому» дає можливість учневі зрозуміти причинно-наслідкові зв'язки;

– *поясни* (яке пояснення є тому, що найважливіші потреби людини розташовуються в основі піраміди потреб А. Маслоу?);

– *поділись* (поділись, чи важливими для тебе є отримані знання; де, на твою думку, ти зможеш застосувати їх у житті?). Такі запитання дають можливість розкривати емоційний стан учня, навчають висловлювати власні емоції;

– *придумай* (у Сумській територіальній громаді розпочала роботу служба «ДобріРуки», яка збирається допомагати людям, які постраждали надзвичайних ситуацій. Придумай логотип даної служби). Придумане запитання можна поставити однокласнику – такі завдання розвивають в учнів творче мислення);

– *запропонуй* (запропонуй шляхи попередження надзвичайних ситуацій). Такі запитання дають можливість запропонувати власну ідею стосовно певної

проблеми, розвивати в учнів відчуття причетності до вирішення важливих справ.

«Кубик Блума» є ефективним прийомом для вчителя, адже він допомагає виявити рівень пізнавальної активності учнів, зробити висновки про те, які емоції переживають учні на уроці, прояснити аспекти теми, що викликають труднощі [31].

Іншим прийомом, розробленим за педагогічним принципом таксономії Б. Блума та його шести рівнів навчальних цілей в когнітивній сфері: знання – розуміння – застосування – аналіз – синтез – оцінка, є прийом «Ромашка Блума». Питання вчитель оформлює у вигляді пелюсток ромашки (де на кожній пелюстці – відповідне запитання) та пропонує на опрацювання учням, яких можна об'єднати у команди, групи, трійки тощо (рис. 22).

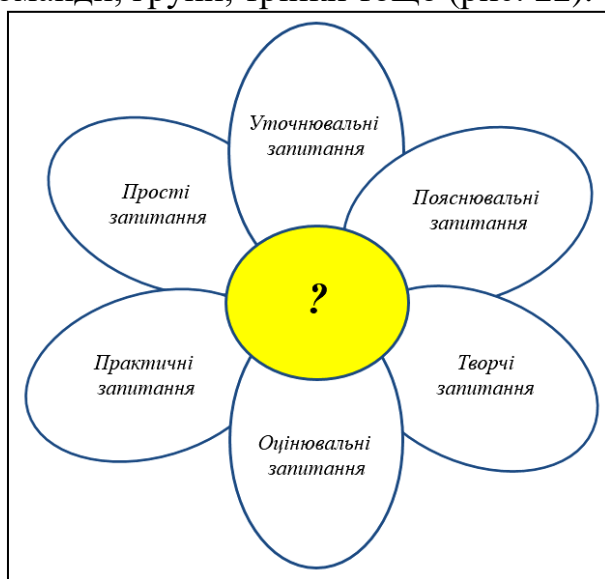

Рисунок 22 – Ромашка Блума

Після першого ознайомлення з інформацією вчитель ставить учням запитання:

- *Прості/фактичні* (на перевірку пам'яті): Що...? Де...? Коли...?
- *Уточнювальні*: Ти вважаєш, що...? Тобто ти сказав, що...? Ти бачиш це так..?
- *Пояснювальні*: Чому...? Що мається на увазі...? Яка головна ідея...?
- *Творчі*, де є елемент прогнозу/припущення: А що, якби...? Як би покращили...? Запропонуйте альтернативу...
- *Оцінювальні*: Чим щось відрізняється від іншого? Наскільки цінними є...? Як би ви визначили/аргументували...? Яке судження ви можете зробити з приводу...? тощо.
- *Практичні*, що мають висвітлити зв'язок теорії з життям: де це застосовується у повсякденному житті? Як це можна використати на практиці?

Отже, основною перевагою таксономії Б. Блума є те, що мислення представлено в ній в структурованій і доступній для практики формі, і основне завдання вчителя полягає у підвищенні ефективності освітньої діяльності, використовуючи цю модель в її логічній послідовності від простого до складного.

РОЗДІЛ VI. ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАННЯ УЧНІВ 5-6 КЛАСІВ У НОВІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ШКОЛІ

Діагностика навчання – обов’язковий компонент освітнього процесу, який спрямований на визначення рівня досягнень поставлених цілей та включає контроль, перевірку, облік, оцінювання, накопичення статистичних даних та їх аналіз, рефлексію, виявлення динаміки освітніх змін і особистісного поступу учня, перевизначення цілей, уточнення освітніх програм, корегування освітнього процесу, прогнозування подальших змін та розвитку освітнього процесу. Однією із складових діагностики навчальних досягнень учнів – є оцінювання.

В інтегрованих курсах освітньої галузі «Соціальна і здоров’язбережувальна» оцінювати потрібно не лише теоретичні знання учнів, а й їхню соціально-психологічну компетентність, яка передбачає баланс знань, умінь, ставлень та поведінки. Оцінювання є невід’ємною складовою організації навчальної діяльності учнів, спрямованої на досягнення очікуваних результатів.

У методичних рекомендаціях щодо особливостей організації освітнього процесу у першому (адаптивному) циклі / 5 класах закладів загальної середньої освіти за Державним стандартом базової середньої освіти в умовах реалізації концепції «Нова українська школа» (лист Міністерства освіти і науки України від 06.08.2021 № 4.5/2303-21 «Методичні рекомендації щодо особливостей організації освітнього процесу у першому (адаптивному) циклі / 5 класах закладів загальної середньої освіти за Державним стандартом базової середньої освіти в умовах реалізації концепції «Нова українська школа») так визначено систему оцінювання та її складові: «Система оцінювання має на меті допомогти вчителю конкретизувати навчальні досягнення учнів і надати необхідні інструменти для впровадження об’єктивного й справедливого оцінювання результатів навчання [19].

Як зазначено у п. 7 Типової освітньої програми для 5-9 класів закладів загальної середньої освіти, основними видами оцінювання результатів навчання учнів є: поточне, підсумкове (тематичне, семестрове, річне) оцінювання. Поточне та підсумкове оцінювання результатів навчання учнів здійснюють відповідно до вимог модельних навчальних програм із застосування таких основних форм та способів:

- усної (шляхом індивідуального, групового та фронтального опитування);
- письмової (шляхом виконання діагностичних, самостійних робіт, тестування, організації роботи з текстами, таблицями, схемами тощо);
- практичної (шляхом організації виконання різних видів досліджень та навчальних проєктів тощо).

У рамках академічної свободи, педагогічні працівники закладу освіти здійснюють вибір форм, змісту та способу оцінювання залежно від дидактичної мети.

Тематичне оцінювання здійснюється на основі поточного оцінювання із урахуванням проведених діагностичних (контрольних) робіт.

Оцінка за семестр ставиться за результатами тематичного оцінювання та контролю груп загальних результатів.

Наказом Міністерства освіти і науки України від 01.04.2022 № 289 затверджено «Методичні рекомендації щодо оцінювання навчальних досягнень учнів 5-6 класів, які здобувають освіту відповідно до нового Державного стандарту базової середньої освіти» (URL: <http://surl.li/cukxf>). Згідно з документом серед основних видів оцінювання результатів навчання учнів, що проводяться закладом освіти, особлива роль відводиться формувальному оцінюванню.

Формувальне (поточне формувальне) оцінювання, окрім рівневого або бального може здійснюватися у формі самооцінювання, взаємооцінювання учнів, оцінювання вчителем із використанням окремих інструментів (карток, шкал, щоденника спостереження вчителя, портфоліо результатів навчальної діяльності учнів тощо).

Формувальне оцінювання результатів навчання учнів включає: поточне, підсумкове тематичне та підсумкове завершальне [19].

Поточне формувальне оцінювання має відбуватися на кожному уроці шляхом педагогічного спостереження учителя за навчальними видами діяльності учнів, виконання ними групових і індивідуальних завдань, самооцінювання, аналізу учнівських робіт, застосуванням прийомів отримання зворотного зв'язку тощо.

Підсумкове тематичне оцінювання за кожним розділом модельної програми проводиться після завершення вивчення відповідного розділу.

Підсумкове завершальне оцінювання проводиться учителем самостійно.

Рекомендуємо ознайомитися з підходами до порівняння традиційного та формувального оцінювання, що представлено на рис. 23.

Рисунок 23 – Порівняння традиційного та формувального оцінювання

Формувальне та поточне оцінювання, якщо умовно розглядати їх відокремлено, виконують різні функції (формування вміння вчитися та індивідуальне зростання відповідно до особистісних цілей навчання / перевірка й облік навчальних досягнень згідно з еталонними програмними вимогами) [8].

Спільні та відмінні риси формувального та поточного видів оцінювання узагальнено в табл. 3.

Таблиця 3 – Основні спільні та відмінні риси формувального й поточного оцінювання

Риси	Формувальне оцінювання	Поточне оцінювання
Спільне		
Мета	Відстеження динаміки навчальних досягнень	
Місце в освітньому процесі	Застосовується під час освітнього процесу	
Інструментарій	Для визначення навчальних досягнень (можливостей) можуть використовуватись одні й ті самі оцінювальні інструменти та види робіт	
Форма оцінювання	Внутрішнє оцінювання	
Відмінне		
Цілі	Поліпшити навчання та досягнення	Виміряти або перевірити досягнення за певний період
Стиль оцінювальної діяльності	Співпраця – вчителі та учні спільно планують цілі навчання та визначають шляхи їх досягнення	Керівництво вчителем – учителі інформують учнів про те, що вони мають зробити, а потім оцінюють, наскільки добре вони виконали завдання
Характер оцінювання	Гнучкий – постійний процес, на який впливають потреби учня та відгуки вчителів, що виражаються вербально	Сталий – незмінна міра того, що учні досягли, виражена в балах
Роль вчителя і учнів	Спільне навчання та вдосконалення	Учителі відіграють роль аудиторів, учні – тих, кого перевіряють
Зворотний зв'язок	Використовується для інформування, як покращити результати відповідно до цілей навчання	Застосовується для інформування про досягнуті на момент оцінювання результати навчання згідно з критеріями оцінювання
Фіксування результатів у балах	Необов'язкове, але можливе	Обов'язкове
Об'єктивність	Нерегульована, інтерпретація результатів залежить від професійної компетентності вчителя	Регульована критеріями навчальних досягнень (програма, стандарти)
Зв'язок із навчальною програмою	Спрямоване на розвиток пізнавальних процесів і вміння вчитися	Ґрунтується лише на вимогах програми

Отже, формувальне і поточне оцінювання є не взаємозамінними, а взаємодоповнюваними. Підтвердження такої думки зображено на ілюстрації навчального циклу С. Дюшен, Е. Мак-Маг (рис. 24) – URL: <http://surl.li/dbrlx>.

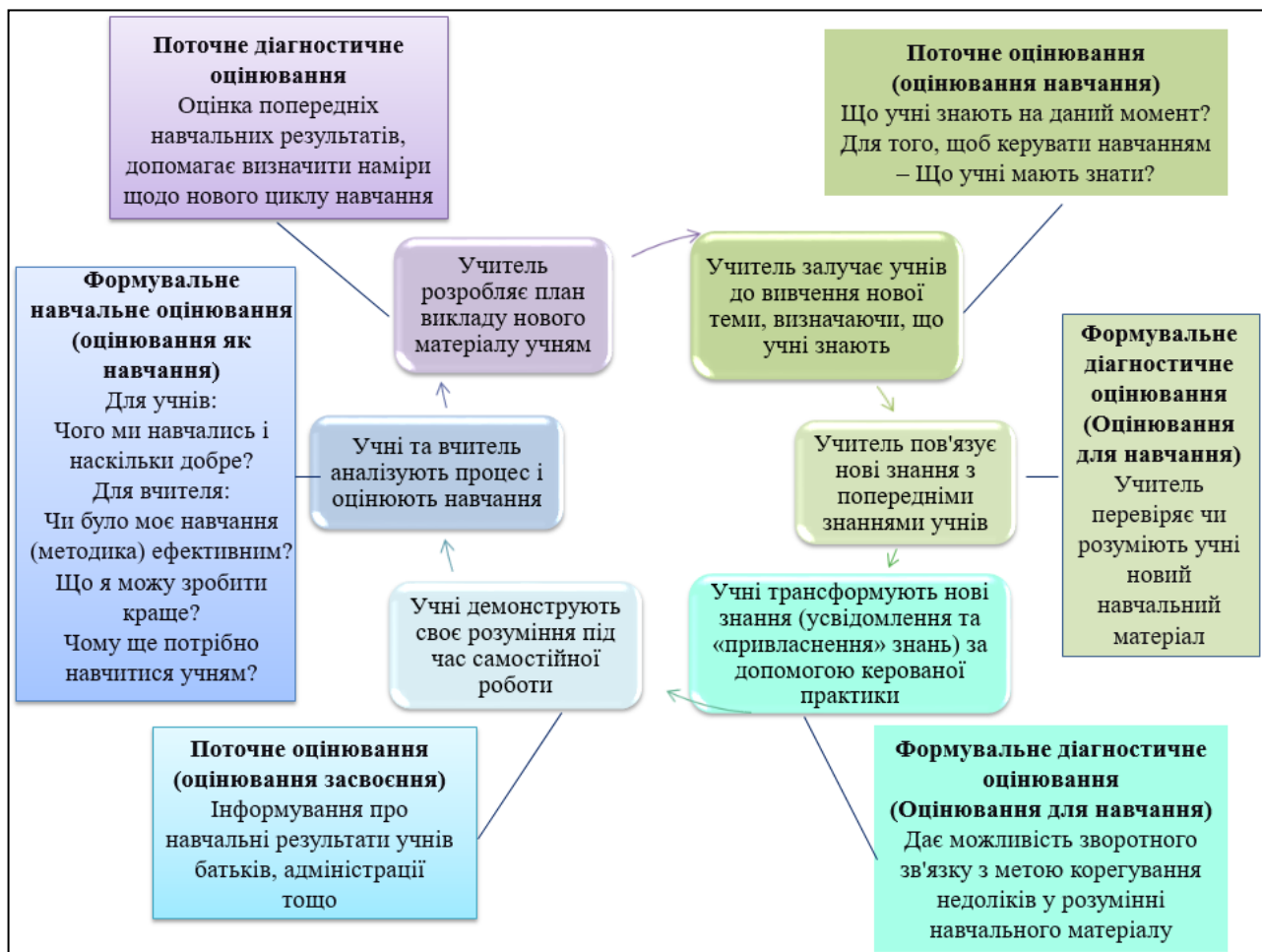

Рисунок 24 – Місце різних видів оцінювання в навчальному циклі

Отже, формувальне оцінювання доцільно розглядати як складник цілісної системи оцінювання навчальних досягнень і воно не має входити в суперечність із поточним та підсумковим оцінюванням.

Об'єкти оцінювання навчальних досягнень учнів визначені Державним стандартом базової середньої освіти, а саме [8]:

- ключові компетентності (громадянські та соціальні компетентності, навчання впродовж життя, інноваційність, екологічна, підприємливість і фінансова грамотність);

- галузеві (предметні) компетентності, склад яких визначається обов'язковими та конкретними результатами навчання учнів за освітньою галуззю «Соціальна і здоров'язбережувальна»;

- наскрізні уміння (психоціальні компетентності) – когнітивні, емоційні, соціальні.

Щоби оцінювання навчальних досягнень учнів було адекватним і мотивуючим, воно має відповідати таким умовам [5]:

- мати у своїй основі чіткі та зрозумілі вимоги до навчальних результатів;
- дозволяти легко досягти й перевищити ці результати;

- давати змогу показати свої досягнення різними способами;
- заохочувати учнів апробувати моделі поведінки без ризику отримати за це негативну оцінку;
- розвивати позитивне ставлення до самого себе, впевненість у своїх здібностях і можливостях;
- використовувати самооцінку та взаємну оцінку як важливий елемент навчання;
- надавати зворотний зв'язок учням і вчителю.

Зазначаємо, ученою Воронцовою Т.В. узагальнено принципи адекватного оцінювання, що представлені та визначені у вигляді формули «МІСТ» [5]:

- мотивація – наголос на позитиві та підтримці впевненості у своїх здібностях і можливостях;
- індивідуалізація – порівняння результатів з власними попередніми досягненням;
- суб'єктність – самооцінка та участь у визначенні індивідуальних цілей навчання;
- триангуляція – здійснювання оцінювання щонайменше трьома суб'єктами: учителем, батьками, самим учнем, однокласниками.

Незалежно від виду, компетентності мають оцінюватися за чотирма складовими:

- знання (володіня інформацією про предметну область та/або алгоритми дій);
- уміння (здатність застосовувати знання для виконання пізнавальної, навчальної, професійної діяльності);
- ставлення (цінності, переконання, погляди що визначають рівень мотивації до будь якого виду діяльності);
- поведінка (конкретні дії).

Існують інструменти, які можна використовувати для оцінки компетентності учнів на рівні детермінант поведінки (знань, ставлень, умінь і поведінки).

У наведеній таблиці 4, яка запропонована вченою Воронцовою Т.В. [5] проілюстровано найчастіше використовувані інструменти оцінювання та їх релевантність для оцінки знань, умінь, ставлень і поведінки. Позначка «Х» означає, що інструмент є найбільш корисним для оцінки відповідної складової поведінкової компетентності, а «У» – що він просто корисний.

Таблиця 4 – Види інструменту оцінки на рівні детермінант поведінки (за Т.В. Воронцовою)

Види інструменту оцінки	Детермінант поведінки			
	Знання	Уміння	Ставлення	Поведінка
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>
Закриті запитання	X	Y	Y	X
Відкриті запитання	X	Y	Y	–
Шкали	–	Y	X	–
Поведінкові норми	–	–	–	X

1	2	3	4	5
Інтерв'ю	X	Y	X	–
Рольові ігри та моделювання	Y	X	Y	–
Спостереження	Y	X	Y	X
Дебати	Y	X	Y	X
Презентації, проєкти	Y	X	Y	X
Творчі методи, або такі, що стимулюють активність	Y	X	X	–

Застосовуючи ці інструменти для оцінки рівня та змін у детермінантах поведінки, учителю потрібно враховувати таке [5]:

– використання тільки одного з інструментів не дає змоги зробити висновку про вплив навчання на всі складники поведінкової компетентності учнів. Тому варто застосовувати не менше чотирьох інструментів, кожен з яких є найбільш адекватним для оцінки відповідного об'єкта знань, ставлень, умінь, намірів і поведінки;

– одні види інструментів краще підходять для оцінки знань, другі – для оцінки ставлень, треті – вмінь або поведінки. Треба також враховувати, що учні природно використовують властиві їм домінуючі стилі сприймання і навчання: візуальний, слуховий і тактильний. Варто пам'ятати, що в учнів різною мірою розвинені базові компетентності: лінгвістична, логічна, музична, візуально-просторова, кінестетична, персональна, міжособистісна. Тому відібрані вчителем інструменти мають бути релевантними об'єктам оцінки й індивідуальним особливостям учнів;

– щоби зробити адекватні висновки, важливо отримувати інформацію від різних груп (суб'єктів оцінювання): вчителів, самих учнів, їхніх ровесників та інших осіб. Кожна така група може мати дещо різні погляди на те, що є ефективними поведінковими навичками, що впливає на зміну поведінки або як саме інтерпретувати різні уявлення.

Облік інформації з різних джерел є класичною вимогою сучасного оцінювання (так званий триангуляційний метод підвищення надійності). Крім того, самооцінка розвиває в учнів здатність до самоаналізу, цілепокладання та аналізу власних досягнень. Спочатку учень визначає, чого він хотів би досягти, проміжні результати (етапи досягнення), а в кінці – оцінює, як йому вдалося це здійснити. Якщо оцінюють однолітки, то акцент робиться на спостереженні й отриманні зворотного зв'язку [5].

Розглянемо більш детально види інструменту оцінки впливу навчання на знання, вміння, ставлення і поведінку учнів [5].

Закриті запитання – тести, або стандартизовані переліки запитань на кшталт:

- «так / ні / не знаю»;
- «згоден / частково / не згоден»;
- доповнення пропозицій;
- установлення відповідностей;

– вибір правильних або неправильних відповідей тощо.

Наприклад, під час вивчення розділу «Вступ. Базові поняття», автор підручника «Здоров'я, безпека та добробут» Т.В. Воронцова, учням пропонує до виконання такі закриті запитання:

– Установіть відповідність між двома складовими здоров'я та їхніми ознаками.

1) Фізичне здоров'я

А) Здорові стосунки з однолітками, доброзичливість

2) Соціальне здоров'я

Б) Міцний імунітет, енергія, висока працездатність

– Назвіть, які ситуації безпечні, а які – ні.

Відчиняти двері незнайомцям

Повідомляти батькам своє місцезнаходження

Користуватися несправними електроприладами

Брати солодощі від незнайомих людей

– Оберіть основні симптоми інсульту.

А) Перекошене обличчя

Б) Нежить

В) Порухення мовлення

Г) Бадьорість

Г) Висока температура

Д) Слабкість у руці

Закриті запитання ефективні в оцінюванні рівня знань, оскільки вчителю легко сформулювати кількісні показники, за якими можна порівнювати навчальні результати учнів.

Однак, цей вид запитань не дозволяє оцінити вміння застосовувати знання. Цей метод також застосовують для оцінки вмінь, ставлень і намірів. Але якщо у процесі тестування не забезпечується анонімність, треба бути дуже обережним в інтерпретації отриманих результатів, особливо щодо ставлень та намірів. Річ у тому, що учні намагаються відповідати так, як від них очікують, а не так, як вони думають і роблять насправді. Тому, рекомендується анонімне тестування з подальшим опрацюванням результатів в узагальненому вигляді для цілого класу.

Відкриті запитання дають змогу з'ясувати вміння учня не тільки згадувати, а й застосовувати знання і обґрунтовувати свою відповідь. Крім того, відкриті запитання застосовують для з'ясування вмінь і ставлень учнів до певної проблеми, об'єкта чи явища [5].

Наприклад, під час вивчення розділу «Безпека на дорогах», інтегрованого курсу «Здоров'я, безпека та добробут», учням доцільно запропонувати такі відкриті запитання:

- Які дорожні знаки є заборонними?
- Як правильно переходити дорогу на зупинках?
- Як правильно поводитися у громадському транспорті?

Шкали – найкорисніший інструмент для оцінки ставлень. Для цього учням пропонується вказати ступінь своєї згоди або незгоди з конкретним твердженням. Наприклад, учням пропонується твердження: «Уживати пиво у дитячому віці небезпечно для здоров'я». Своє ставлення пропонується висловити, вибравши один із варіантів відповідей: «абсолютно не згоден», «не згоден», «не впевнений», «згоден», «цілком згоден» [19].

Шкали застосовують також для оцінки учнями своїх поведінкових умінь і навичок, враховуючи при цьому рівень їхньої впевненості у здатності діяти в обраний спосіб.

Поведінкові наміри – учневі пропонується оцінити ймовірність того, як він буде поводитися відповідно до того, що сказано у запитанні [19]. Наприклад, для відповіді на запитання: «Я не хочу ображати моїх однокласників» учень має обрати один із варіантів відповіді: «повністю погоджуюся», «частково погоджуюся», «частково не погоджуюся», «повністю не погоджуюся». В інших варіаціях цього методу наводиться конкретна життєва ситуація та перелік можливих варіантів поведінки. Учневі пропонується обрати той варіант поведінки, який найбільш прийнятний для нього. Численні дослідження свідчать, що існує тісний взаємозв'язок між намірами і реальною поведінкою. Тому цей метод є найкращим для оцінки впливу навчання на реальну поведінку за умови, якщо тестування проводять в анонімній формі.

Творчі активності – спосіб оцінити знання, ставлення, уміння, навички учнів, використовуючи їхній творчий потенціал. Наприклад, учні можуть створювати:

- портфоліо – збірники творчих робіт учнів за певний період (наприклад, аналіз статті, відповіді на листи, есе на задані вчителем теми);
- плакати у вигляді символів або піктограм із визначених учителем тем;
- тематичний колаж або альбом, виготовлений з ілюстрованих журналів;
- картки з тестами або ситуаціями для інтерактивних ігор;
- пам'ятки з вивченої теми;
- вірші, пісні, сценарій гри або вистави, які стосуються теми уроку.

Під час організації формульовального оцінювання, учителям доцільно використовувати алгоритм діяльності, що рекомендований Міністерством освіти і науки України [19]:

- на основі очікуваних результатів початку і критерії оцінювання обраної навчальної програми, сформулювати зрозумілі для учнів критерії оцінювання на певний період (урок, тиждень, тему, семестр тощо);

- ознайомити учнів із критеріями оцінювання, поступово залучаючи їх до процесу вироблення критеріїв оцінювання;
- постійно надавати зворотній зв'язок, не протиставляючи учнів одне одному та використовувати різноманітні прийоми та засоби організації зворотнього зв'язку;
- навчати й мотивувати учнів здійснювати самоаналіз своєї навчальної діяльності (рефлексію), для чого використовувати інструменти само- і взаємооцінювання.

Фіксувати проміжні та підсумкові результати (формульованого й підсумкового) оцінювання вчитель може у [19]:

- класному журналі, правила ведення якого затверджено Міністерством освіти і науки України;
- власних записах, портфоліо учнівських робіт, діагностичних зошитах тощо;
- свідоцтві досягнень учнів.

Діагностичні роботи спрямовані на з'ясування розуміння учнями ключових понять кожної теми інтегрованого курсу, а також на перевірку вміння учнів застосовувати набуті знання згідно з таксономією Б. Блума.

Діагностичні роботи учні можуть виконувати наприкінці вивчення кожної теми. Рекомендуємо виконання діагностичних робіт поєднувати з практичними груповими завданнями. Це забезпечить реалізацію очікуваних результатів, спрямованих на налагодження групової взаємодії та застосування здобутих практичних умінь. Коментар учителя до діагностичної роботи має містити чітке, лаконічне, доброзичливе оціночне судження, що характеризуватиме прогрес учнів, та пораду щодо подолання утруднень. Зошити діагностичних робіт є частиною портфоліо щодо поточного оцінювання когнітивних компетентностей учнів [19].

Для рівневого та бального оцінювання у 5-6 класах Міністерство освіти і науки України рекомендує використовувати такі характеристики процесу і результатів навчальної діяльності учнів (URL: <http://surl.li/ckerk>):

- планування й здійснення навчального пошуку, робота з текстовою і графічною інформацією;
- комунікація в освітньому процесі (у тому числі з використанням інформаційно-комунікаційних технологій);
- розв'язання проблем і виконання практичних завдань із застосуванням знань, що охоплюються навчальним матеріалом;
- рефлексія власної навчально-пізнавальної діяльності.

Також для визначення рівня навчальних досягнень учнями Міністерство освіти і науки України рекомендує застосовувати орієнтовну рамку рівневого (бального) оцінювання (табл. 5) або на її основі розробити власні критерії та шкалу оцінювання. Відповідно до цієї рамки, досягнення учнів характеризують за чотирма рівнями: початковий, середній, достатній, високий [19].

Таблиця 5 – Орієнтовна рамка рівневого (бального) оцінювання учнів

Рівень	<i>Характеристика процесу та результатів навчальної діяльності учнів</i>			
	Планування і пошук	Комунікація	Виконання завдань	Рефлексія
1	2	3	4	5
Початковий (1-3 бали)	Самостійно або з допомогою вчителя чи інших осіб: – планує та здійснює навчальний пошук; – опрацьовує текстову та/або графічну інформацію	Створює короткі усні й письмові повідомлення. – Відтворює почуту або прочитану інформацію, допускаючи істотні змістові та/або логічні неточності	Самостійно або з допомогою вчителя чи інших осіб: – виконує навчальну дію на рівні копіювання зразка її виконання; – розпізнає, називає окремі об'єкти вивчення	Розпізнає помилки, логічні або змістові неточності в результатах навчальної діяльності після того, як на них вказує вчитель
Середній (4-6 балів)	Самостійно або з допомогою вчителя чи інших осіб: – планує та здійснює навчальний пошук; – ставить запитання до змісту навчального матеріалу; – опрацьовує текстову та/або графічну інформацію без істотних змістових і логічних неточностей	Створює короткі усні й письмові повідомлення; – відтворює почуту або прочитану інформацію без істотних змістових і логічних неточностей; – презентує результати своєї навчальної діяльності	Самостійно або з допомогою вчителя чи інших осіб: – виконує навчальну дію із застосування знань, що охоплюються навчальним матеріалом, за зразком; – може порівняти окремі об'єкти вивчення	Самостійно або з допомогою вчителя чи інших осіб розпізнає та виправляє окремі помилки та робить часткові уточнення в результатах навчальної діяльності
Досугатній (7-9 балів)	Самостійно або під опосередкованим керівництвом вчителя чи інших осіб: – планує й успішно здійснює навчальний пошук, не обмежуючись навчальним матеріалом; – ставить уточнювальні запитання; використовує інформацію з декількох джерел;	Створює деталізовані усні й письмові повідомлення; висловлює власну думку й наводить приклади на її підтвердження; – презентує результати навчальної діяльності, зокрема з використанням ІКТ (за умови доступності)	Самостійно або під опосередкованим керівництвом вчителя чи інших осіб застосовує знання, що охоплюються навчальним матеріалом, у типових ситуаціях на рівні свідомого вибору, а саме: – формулює проблемні питання; – пропонує можливі способи виконання	Самостійно або під опосередкованим керівництвом вчителя чи інших осіб: – успішно виправляє окремі помилки й робить часткові уточнення в результатах власної нав-

1	2	3	4	5
	<ul style="list-style-type: none"> – опрцьовує й логічно інтерпретує текстову та/або графічну інформацію; – порівнює інформацію з декількох джерел 		<p>завдання або розв'язання проблеми:</p> <ul style="list-style-type: none"> – може аналізувати та порівнювати об'єкти вивчення; – складає план для виконання /розв'язання відповідно до інструкцій та/або успішно виконує окремі етапи такого виконання /розв'язання 	<p>чальної діяльності;</p> <ul style="list-style-type: none"> – визначає окремі труднощі, що виникають у процесі власної навчально-пізнавальної діяльності й можливі шляхи їх подолання
Високий (10-12 балів)	<p>Самостійно або під опосередкованим керівництвом вчителя чи інших осіб:</p> <ul style="list-style-type: none"> – планує й успішно здійснює навчальний пошук, не обмежуючись навчальним матеріалом; – ставить запитання на з'ясування причинно-наслідкових зв'язків; – використовує інформацію з різних джерел; – опрацьовує й логічно інтерпретує текстову та/або логічну інформацію; – аналізує й порівнює інформацію з різних джерел; – критично оцінює надійність джерела й достовірність інформації 	<p>Створює деталізовані усні й письмові повідомлення;</p> <ul style="list-style-type: none"> – висловлює й логічно обґрунтовує власну думку, наводить приклади на її підтвердження; – творчо презентує результати навчальної діяльності, зокрема з використанням ІКТ (за умов наявності) 	<p>Самостійно або під опосередкованим керівництвом вчителя чи інших осіб, застосовує знання, що охоплюються навчальним матеріалом, для виконання практичних завдань та/або розв'язання повсякденних проблем у нетипових ситуаціях на рівні свідомого вибору, а саме:</p> <ul style="list-style-type: none"> – формулює проблемні запитання, висуває гіпотези; – успішно виконує завдання або розв'язує проблему відповідно до інструкцій; – обґрунтовує обраний спосіб розв'язання/виконання, спираючись на знання й досвід; – може класифікувати й узагальнювати об'єкти вивчення 	<p>Самостійно або під опосередкованим керівництвом вчителя чи інших осіб:</p> <ul style="list-style-type: none"> – аналізує результати власної навчальної діяльності із застосуванням критеріїв оцінювання, успішно виправляє помилки й робить уточнення; – визначає труднощі, що виникають у процесі власної навчально-пізнавальної діяльності, та можливі шляхи їх подолання

У першому семестрі 5-го класу підсумкове та/або проміжне оцінювання результатів навчання учнів рекомендується здійснювати за рівневою шкалою, а

його результати позначати словами або відповідними літерами: «початковий» (П), «середній» (С), «достатній» (Д), «високий» (В), та супроводжувати вербальною характеристикою з орієнтацією на досягнення учня/учениці (а не на помилки або невдачі) [19].

Під час переходу від підсумкового оцінювання за рівневою шкалою у I семестрі до оцінювання за бальною шкалою в II семестрі рекомендуємо під час виставленні річної оцінки орієнтуватись на оцінку за II семестр, а можливу різницю між рівнями результатів навчання у I та II семестрах урахувати шляхом виставлення річної оцінки, що відповідає вищому показнику [19].

Семестрове та підсумкове (річне) оцінювання результатів навчання здійснюють за 12-бальною системою (шкалою), а його результати позначають цифрами від 1 до 12. Оцінювання має бути зорієнтованим на очікувані групи результатів навчання, передбачені навчальною програмою.

Результати річного оцінювання відображають у свідоцтві досягнень, яке видають учневі/учениці в кінці навчального року, за системою (шкалою), визначеною законодавством.

Звертаємо також увагу, що для 5 класів, за рішенням педагогічної ради (за потреби), заклад освіти може визначити адаптаційний період, упродовж якого не здійснюється поточне та тематичне оцінювання.

У Державному стандарті базової середньої освіти для освітньої галузі спершу вказується загальна ціль, на реалізацію якої спрямовані «загальні очікувані результати» (ЗОР), що є життєво важливими вміннями та навиками, які вчитель розвиває інструментами галузі, вони ж є орієнтирами для вчителя в освітньому процесі та «конкретні очікувані результати» (КОРи), що описують ядро знань учня.

В описах Конкретного очікуваного результату згадується, у тому числі, відповідний ЗОР та загальна ціль. Це записано в індексах очікуваних результатів. Вони вводяться для того, аби вчителям було легше конструювати свої навчальні програми відповідно до записаних КОРів та ЗОРів у Національній електронній платформі.

Конкретні очікувані результати навчання учнів у Державному стандарті базової середньої освіти позначено індексами (рис. 25). Наприклад, [6 СЗО 1.1.1-1]:

– скорочений буквенний запис СЗО – означає освітню галузь, до якої належить обов'язковий результат навчання: Соціальна і здоров'язбережувальна;

– цифра 6 на початку індексу – указує на порядковий номер року навчання (класу), на завершення якого очікується досягнення результату навчання, тобто 6 класу;

– перша цифра після буквеного запису до крапки 1. – означає номер групи результатів навчання: 1. Турбота про особисте здоров'я і безпеку, уникання факторів ризику, реагування на чинники і діяльність, яка становить загрозу для життя, здоров'я, добробуту власного та інших осіб;

– цифра після крапки 1. – означає номер загального результату навчання: Діє відповідально;

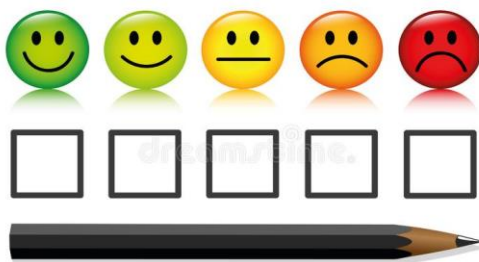
– наступна цифра 1 – означає номер конкретного результату навчання: демонструє прихильність до безпечних і корисних практик поведінки, які зменшують ризики для життя і здоров'я або запобігають їм;

– остання цифра -1 – означає номер орієнтира для оцінювання відповідного навчального результату: демонструє модель безпечної поведінки згідно з інструкціями і правилами в соціальному і природному середовищі.

Додаток 16 до Державного стандарту				
ВІМОГИ до обов'язкових результатів навчання учнів у соціальній і здоров'язбережувальній освітній галузі				
Загальні результати	5—6 класи		7—9 класи	
	конкретні результати	орієнтири для оцінювання	конкретні результати	орієнтири для оцінювання
1. Турбота про особисте здоров'я і безпеку, уникання факторів ризику, реагування на чинники і діяльність, яка становить загрозу для життя, здоров'я, добробуту власного та інших осіб				
Діє відповідально [СЗО 1.1]	демонструє прихильність до безпечних і корисних практик поведінки, які зменшують ризики для життя і здоров'я або запобігають їм [6 СЗО 1.1.1]	демонструє модель безпечної поведінки згідно з інструкціями і правилами в соціальному і природному середовищі [6 СЗО 1.1.1-1] діє за алгоритмом у небезпечних ситуаціях, використовуючи інформацію, що міститься в тексті інструкції [6 СЗО 1.1.1-2] обґрунтовує необхідність власної відповідальності за поведінку в побуті та громадських місцях [6 СЗО 1.1.1-3]	демонструє відповідальне ставлення до безпеки, здоров'я, добробуту власного та інших осіб [9 СЗО 1.1.1]	демонструє модель безпечної поведінки відповідно до суспільних та особистих цінностей у соціальному та природному середовищі [9 СЗО 1.1.1-1] складає алгоритм дій у небезпечних ситуаціях на основі знань і власного досвіду [9 СЗО 1.1.1-2] користується попередженнями та інструкціями про безпеку [9 СЗО 1.1.1-3]

Рисунок 25 – Витяг із додатку 16 до Державного стандарту базової середньої освіти щодо вимог до обов'язкових результатів навчання учнів у соціальній і здоров'язбережувальній освітній галузі

Отже, оцінка навчальних досягнень учнів, які навчаються курсам освітньої галузі «Соціальна і здоров'язбережувальна», є однією з найважливіших і водночас найскладніших. З одного боку, завжди треба пам'ятати, що справжню оцінку з цих курсів учню поставить життя, з другого – оцінка була і є одним із дієвих інструментів у руках учителя.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонюк Л. В. Формування здоров'язбережувального середовища навчальному закладі. *Основи здоров'я*. 2014. № 4. С. 6–9.
2. Белкіна-Ковальчук О. В. Роль критичного мислення в сучасній освіті. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2018. Випуск 52. С. 219–224.
3. Бойченко Т. Є. Здоров'язберігаюча компетентність як ключова в освіті України. *Основи здоров'я та фізична культура*. 2008. № 11-12. С. 6–8.
4. Ващенко О. М. Готовність вчителя до використання здоров'язберігаючих технологій у навчально-виховному процесі. *Основи здоров'я та фізична культура*. 2006. № 8. С. 1–6.
5. Воронцова Т. В., Пономаренко В. С. та інші. Навчально-методичний посібник «Нова українська школа: формування соціальної і здоров'язбережувальної компетентностей у 5-6 класах закладів загальної середньої освіти на засадах компетентнісного підходу» : Київ : Видавництво «Алатон», 2022. 232 с.
6. Вукіна Н. В., Дементієвська Н. П. Критичне мислення: як цього навчати. Харків: Основа, 2007. 110 с.
7. Гін А. О. Прийоми педагогічної техніки. Харків: Веста: Видавництво «Ранок», 2007. 176 с.
8. Гривко А. В., Ващенко Л. С. Поточне та формувальне оцінювання в базовій та старшій профільній школі. *Український педагогічний журнал*, 2021, № 2. С. 72–83.
9. Державний стандарт базової середньої освіти. URL: <http://surl.li/abjvt> (дата звернення: 03.07.2022).
10. Єщенко А.В. Вплив інформаційних технологій на здоров'я підлітків. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Zd_2013_3_24 (дата звернення: 04.10.2022)
11. Здоров'язберігаючі технології. Навчання і виховання. URL: <http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/18216/1/3.pdf> (дата звернення: 04.10.2022)
12. Здоров'язберігаючі технології в системі освіти. URL: <http://surl.li/ckkwu> (дата звернення: 07.07.2022).
13. Інтелект-карта: мистецтво мислити ширше. URL: <http://surl.li/ckoym> (дата звернення: 03.07.2022).
14. Інтерактивні технології навчання. URL: <https://is.gd/y8cV89> (дата звернення: 05.07.2022).
15. Колток Л. Б. Критичне мислення молодших школярів як психолого-педагогічний феномен. *Молодь і ринок*. 2019. № 9. С. 66–70. URL: <http://surl.li/ckjrf> (дата звернення: 07.07.2022).

16. Конверський А. Є. Критичне мислення. Підручник для студентів вищих навчальних закладів усіх спеціальностей. Київ: Центр учбової літератури, 2020. 370 с.
17. Крижановська Т.В. Компетентнісний підхід в збереженні здоров'я дітей в умовах інтенсифікації та комп'ютеризації навчального процесу. URL: <http://ippobuk.cv.ua/images/8F.docx/> (дата звернення: 04.10.2022)
18. Лист Міністерства освіти і науки України від 19.08.2022 № 1/9530-22 «Інструктивно-методичні рекомендації щодо організації освітнього процесу та викладання навчальних предметів у закладах загальної середньої освіти у 2022/2023 навчальному році». URL: <http://surl.li/adnkb>.
19. Методичні рекомендації щодо особливостей організації освітнього процесу у першому (адаптивному) циклі / 5 класах закладів загальної середньої освіти за Державним стандартом базової середньої освіти в умовах реалізації концепції «Нова українська школа». URL: <http://surl.li/ckerk> (дата звернення: 03.07.2022).
20. Методичні рекомендації щодо оцінювання педагогічної діяльності педагогічних працівників. URL: <http://surl.li/ckosk> (дата звернення: 08.07.2022).
21. Модельні навчальні програми. URL: <http://surl.li/zxld>.
22. Нетьосов С.І. Збереження здоров'я учнів як стратегічна тенденція в процесі інформатизації освіти. Сучасні здоров'язбережувальні технології : монографія / за загальною редакцією проф. Ю.Д. Бойчука. Харків : Оригінал, 2018. С. 389–399
23. Нова українська школа: poradnik dla vchytelja / Під заг. ред. Бібік Н. М. Київ: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с.
24. Основи здоров'я. Курси і предмети соціальної і здоров'язбережувальної освітньої галузі. 2022-2023 навчальний рік: методичні рекомендації (у 2-х частинах) / укл. В.М. Успенська. Суми : ФОП Цьома С.П., 2022. 172 с.
25. Пометун О. І. (2018) Критичне мислення як педагогічний феномен. Український педагогічний журнал. № 3. С. 89–98.
26. Пометун О. І., Пироженко Л. В. та ін. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: Наук.-метод. посіб. / За ред. О. І. Пометун. Київ : І.А.С.К., 2003. 192 с.
27. Таксономія Б. Блума і розвиток критичного мислення школярів на уроках історії. URL: <http://surl.li/aozzj> (дата звернення: 05.07.2022).
28. Терно С. О. Методика розвитку критичного мислення школярів у процесі навчання історії. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2012. 70 с.
29. Тягло О. В. Критичне мислення. Харків: «Основа»: «Триада+», 2008. 192 с.
30. Упровадження технології розвитку критичного мислення в учнів середньої ланки на уроках основ здоров'я. URL: <http://surl.li/ckotx>.
31. Як розвивати критичне мислення в учнів. URL: <http://surl.li/ckjrc> (дата звернення: 12.07.2022).

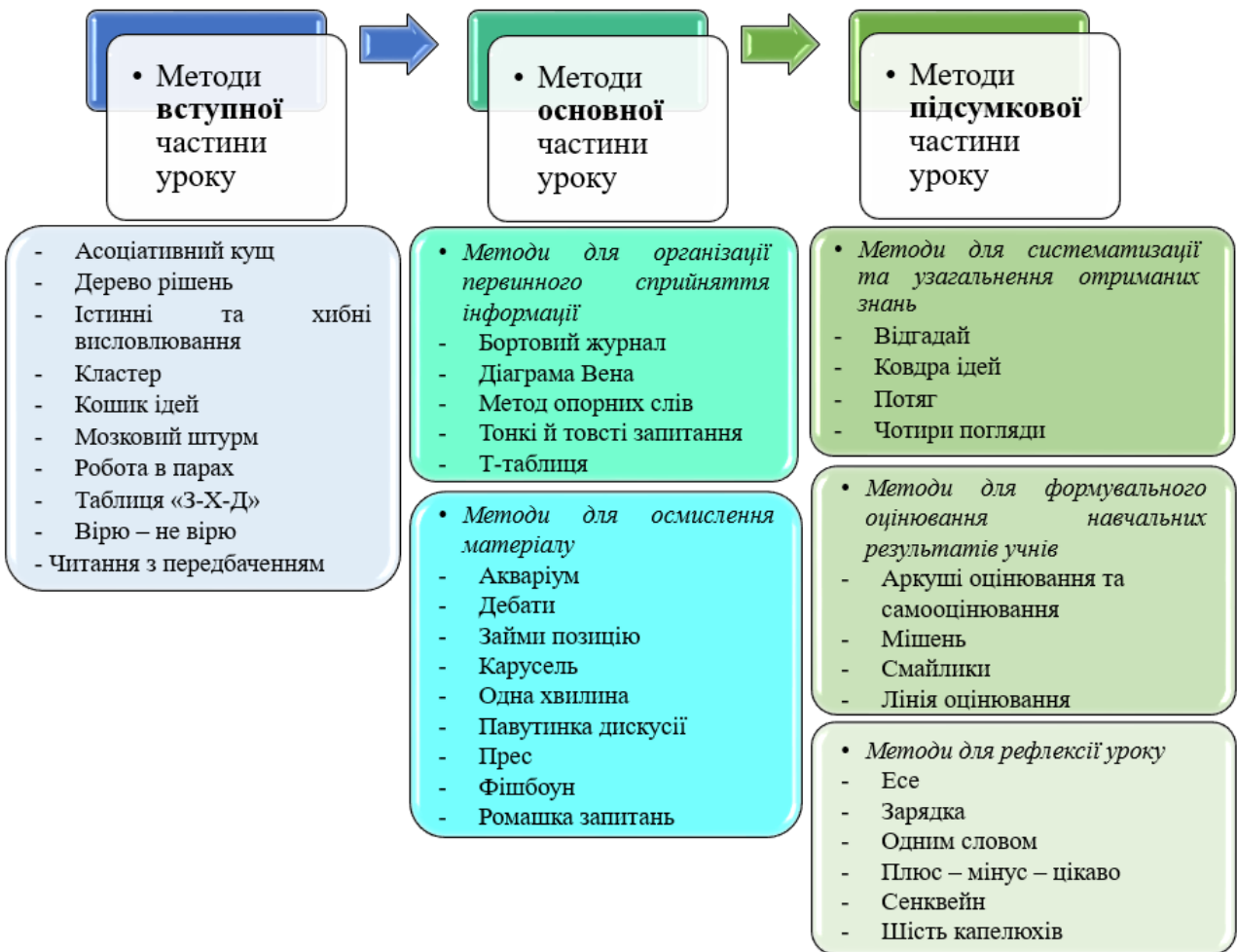
КОРИСНІ ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ ДЛЯ ВЧИТЕЛІВ

1. Благодійний Фонд «Здоров'я жінки і планування сім'ї». URL: <http://surl.li/ckerg>.
2. Вебінар «Комплектні рішення для 5 класу за соціальною і здоров'язбережувальною освітньою галуззю» URL: <http://surl.li/cfolk> та презентація до вебінара URL: <http://surl.li/ckczv>.
3. Вебінар «Онлайн-курси з доведеною ефективністю для підвищення кваліфікації педагогічних працівників за соціальною і здоров'язбережувальною галуззю» URL: <http://surl.li/ckczz> та презентація до вебінара URL: <http://surl.li/ckdab>.
4. Вебінар «Формування соціальної і здоров'язбережувальної компетентності у 5-6 класах на засадах компетентнісного підходу. Посібник для вчителя» URL: <http://surl.li/ckcxk> та презентація до вебінара URL: <http://surl.li/ckczt>.
5. Відео «Домедична допомога». URL: <http://surl.li/ckdaq>.
6. Відеоматеріал соціальної і здоров'язбережувальної освітньої галузі (119 навчальних відеороликів). URL: <http://surl.li/ckcxi>.
7. Відеороз'яснення Міністерства освіти і науки України щодо реформи НУШ. URL: <http://surl.li/ckcwl>.
8. Усе про інтегроване навчання. URL: <http://surl.li/ckcxk>.
9. Добірка мультфільмів із здоров'язберігаючої тематики. URL: <http://surl.li/ckjkg>.
10. Добірка руханок. URL: <http://surl.li/ckekv>.
11. Добірка руханок/фізкультхвилинок. URL: <http://surl.li/ckekq>.
12. Долаємо паніку. 46 вправ і порад, як стабілізуватися під час війни. URL: <http://surl.li/bnawt>.
13. Застосунок «Your plan, your planet» (в інтерактивній формі показує вплив людини на навколишнє середовище та дає поради щодо того, як зробити повсякденне життя екологічним та раціонально використовувати природні ресурси. Застосунок має 4 блоки: речі, їжа, вода та енергія. Програма пропонує пройти різноманітні тести на розуміння того, скільки ресурсів людина витрачаємо і як їх заощадити. Застосунок також містить цікаві факти, різноманітні анкети та інтерактивні навчальні ігри). URL: <http://surl.li/ckjih>.
14. Застосунок «Дорожні знаки України: Вікторина про ПДР». URL: <http://surl.li/ckjil>.
15. Застосунок «Лічильник Калорій від FatSecret» (містить інформацію про харчову цінність продуктів, легко відслідкувати страви, які Ви споживаєте, фізичні вправи та вагу. Застосунок також містить сканер штрих-кодів та ручний набір штрих-коду; харчовий щоденник; щоденник для тренувань; дієтичний календар). URL: <http://surl.li/ckjit>.
16. Застосунок «Невідкладна допомога». URL: <http://surl.li/ckjiw>.
17. Застосунок «Тест на самооцінку». URL: <http://surl.li/ckjkc>.

18. Застосунок «Щоденник емоцій». URL: <http://surl.li/ckjip>.
19. Застосунок «Щоденник: АнтиЛедар». URL: <https://cutt.ly/Xh7kVKV>.
20. Канал «Еспресо» – цикли передач «PRO здоров'я». URL: <http://surl.li/ckdaz>.
21. Квест як форма навчання вдома. URL: <http://surl.li/ckjkn>.
22. Конвенція ООН про права дитини. URL: <http://surl.li/ckcxb>.
23. Концепція «Нова Українська школа». URL: <http://surl.li/ckevz>.
24. Мультфільми для дітей про коронавірус. URL: <http://surl.li/ckjkj>.
25. Навчально-методична підтримка реалізації НУШ. 5 клас. URL: <http://surl.li/bynyi>.
26. Нейробіка. URL: <http://surl.li/ckera>.
27. Плакати та брошури з превентивної освіти. URL: <http://surl.li/ckdaj>.
28. Портал превентивної освіти – підручники, посібники, розробки уроків, презентації, відео, мультфільми. URL: <http://autta.org.ua/>.
29. Посібники та додаткові матеріали за проектом «Вчимося жити разом». URL: <http://surl.li/ckdae>.
30. Проект «Про здорове» – рекомендації зі здорового харчування, схвалені МОЗ України. URL: <http://surl.li/ckdbf>.
31. Сайт «LearningApps.org» – інтерактивні вправи з основ безпеки життєдіяльності. URL: <http://surl.li/ckero>.
32. Сайт «Worldometers», де розміщено світова статистика, яка містить такі рубрики: населення світу; уряд та економіка; суспільство та засоби масової інформації; навколишнє середовище; продовольство; водні ресурси; енергетика; здоров'я). URL: <http://surl.li/ckjii>.
33. Сайт з ребусами, логічними іграми. URL: <http://surl.li/ckerp>.
34. Сервіс «PPT Онлайн» – презентації з безпеки життєдіяльності. URL: <http://surl.li/ckerl>.
35. Те, що рятує життя. 17 безкоштовних онлайн-курсів із домедичної допомоги. URL: <http://surl.li/cgflt>.
36. Токар Н.М. Тренінговий кабінет основ здоров'я у загальноосвітньому навчальному закладі. Суми: ОІППО, 2012. 128 с. URL: <http://surl.li/ckdau>.
37. Урок у вигляді квесту: як організувати та де взяти готові зразки. URL: <http://surl.li/ckjkl>.
38. Формувальне оцінювання НУШ 5 клас: чек-листи засобами онлайн-сервісів. URL: <http://surl.li/apbxr>.
39. Формувальне оцінювання: приклади форм, які заповнюють фінські вчителі, діти та їхні батьки. URL: <http://surl.li/bhecr>.
40. Центр громадського здоров'я МОЗ України. URL: <http://surl.li/ckm>.
41. Ютуб-канал «Жвавчик. Маленький мандрівник» (руханки, ігри). URL: <http://surl.li/ckekk>.
42. 5 грамів солі і 25 грамів цукру на день. Що змінює новий порядок харчування в школах. URL: <http://surl.li/ckdda>.
43. 8 цікавих технік, як оцінювати учнів, і що треба врахувати. URL: <http://surl.li/ckerh>.

РОЗПОДІЛ МЕТОДІВ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ЗА СТРУКТУРОЮ УРОКУ (ЗА О. ПОМЕТУН)

Редактор. І.В. Удовиченко

Укладач: М.В. Кісільова

**СОЦІАЛЬНА І ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНА ОСВІТНЯ ГАЛУЗЬ:
5-6 КЛАСИ (АДАПТАЦІЙНИЙ ЦИКЛ)
НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ**

Методичний посібник
для вчителів закладів загальної середньої освіти

Комп'ютерний набір, верстка: М.В. Кісільова
Технічний коректор: О.П. Сердюк

Підписано до друку 02.12. 2022 р.
Формат 60x84/16. Гарнітура Times New Roman
Папір офсетний. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 3, 42
Тираж 300 прим.